

บทที่ ๓

เขมรในสมัยรัชกาลที่ ๔

- มิชชันนารีในประเทศไทย
- การดำเนินงานของฝรั่งเศสในญวน
- สถานการณ์ระหว่างไทยและญวนในสมัยรัชกาลที่ ๔
- ความเกี่ยวเนื่องระหว่างเขมรกับไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔
- ทำหน้าที่ของเขมรต่อฝรั่งเศส
- บทบาทของไทยเหนือเขมร
 ๑. การที่ฝรั่งเศสทำสัญญากับเขมร
 ๒. การจลาจลในเขมร

โปรเตสแตนต์โคคังซัน มิชชันนารีชาวเนเธอร์แลนด์ชื่อ กุตสลาฟ (Gutzlaff) ^(๑) เดินทางมาไทย โค้ดแปลพระคัมภีร์ใหม่เป็นภาษาไทย เขมร และลาว โค้ดเตรียมการทำพจนานุกรมไทย - อังกฤษ แต่ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ เขาก็ต้องเดินทางไปจีน ในปีนั้นคณะมิชชันนารีอเมริกันก็มาถึงกรุงเทพฯ ส่วนพวกเพรสไบทีเรียน (Presbyterians) เดินทางมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ ก่อนหน้านั้น สมาคมมิชชันต่างประเทศโคสลาฟเลอกิวส์มาดำเนินการเผยแพร่และฟื้นฟูคริสตศาสนาในคาบสมุทรอินโดจีน ในประเทศไทย มิชชันนารีเหล่านี้ใช้วิธีแบบเดิมคือทำพิธีในโบสถ์ และตั้งโรงเรียนสอนเด็ก แต่บรรดาโปรเตสแตนต์สนใจในการแปล การพิมพ์ การแพทย์ และการศึกษาวิชาการทางโลก ทำให้วัฒนธรรมตะวันตกมีอิทธิพลในประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ไม่ขัดขวางพวกมิชชันนารีแต่ก็ไม่ทรงสนับสนุน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๘๑ เมื่อพระองค์ไม่พอพระทัยการดำเนินงานของพวกคาธอลิก จึงได้ออกประกาศและขับไล่พระคาธอลิก ๔ รูปไปจากเมืองไทย โรงพิมพ์ของพวกอเมริกันมีพิบัติศตวรรษเดียวเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ หนังสือจำนวนหนึ่งและพระคัมภีร์ฉบับพิมพ์ใหม่ใหม่ไปค้ำย พวกที่เป็นลูกจ้างให้มิชชันนารีถูกจำคุก ในการทำสัญญากับบาเลสตีเย (Baletier) และ เจมส์ บรอก (James Brooks) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ และ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระองค์ก็ไม่ยอมผ่อนผันเกี่ยวกับปัญหาเรื่องมิชชันนารี พระองค์เตรียมการจะขับไล่พวกนี้ต่อไป แต่ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ พระองค์ทรงสนับสนุนมิชชันนารีซึ่งเป็นพระสหาย พระองค์ทรงยอมจกหมายแสดงความยินดีของมิชชันนารีฝรั่งเศสพร้อมทั้งพระราชทานเงินให้เป็นของขวัญ โปรดให้ประกาศยกโทษไม่แขวนคอพระ ๕ รูป ประทานความคุ้มครองแก่พวกที่นับถือศาสนาคริสต์ให้พ้นจากการถูกฆ่าฟัน เมื่อสังหารราชปาเลอกิวส์กลับไปเยี่ยมยุโรปใน พ.ศ. ๒๓๘๕ ใ้หน้าพระราชหัตถเลขาจากพระองค์ ไปถวายจักรพรรดิโปเลียนที่ ๓ (Louis Napoleon) และสันตปาปา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสัมพันธ์อันดีกับพวกโปรเตสแตนต์เช่นเดียวกัน พระองค์ได้มอบหมายให้ภรรยาของมิชชันนารีอเมริกัน ๓ คน สอนภาษาอังกฤษสุภาพสตรีในราชสำนัก สตรีอเมริกันเหล่านี้ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งโรงเรียนคริสเตียนสำหรับเด็ก ๆ ขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ส่วนในดินแดนที่เป็นประเทศราชของไทยนั้นมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ก็เริ่มปฏิบัติงาน เช่น ทางชายแดนเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๐๖

(๑) ตามหนังสือ "ประวัติในชาติ" ของ "นายอินทรา" ซึ่งเป็นชาวเยอรมัน

ประเทศไทยในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ จึงมีการนิยามพระวันตก รัฐบาลได้
 จัดชาวต่างประเทศมาทำงานให้รัฐบาล มีทั้งคนขาวอังกฤษในพวกช่าง
 ฝรั่งเป็นภาษาเรือ เป็นผู้ตั้งท่าเรือสำเภาที่เมือง รัฐบาลไทยจ้างฝรั่งเทศฝึกหัดและตั้ง
 กองทหาร เกือบอเมริกันเป็นหัวหน้าหน่วยภาษาที่หนึ่งนั้น มาอเมริกัน อังกฤษ และชาวต่างประเทศ
 อื่น ๆ ทำเนิงานในโรงงาน ในบ้านการศึกษานี้ให้ นาย เจม. จี. แมคฟาร์แลนด์ (S.G.
 Mac Farland) เป็นครูในโรงเรียนแห่งแรกที่สร้างขึ้นสำหรับบุตรหลานเจ้าหน่า(Consul's College)
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ ความเจริญทางวัตถุและศิลปกรรมมากขึ้น ในพวกฝรั่งชนม, กบอง,
 ตะพาน มีกิจการโทรเลขเชื่อมกรุงเทพฯ - มะละแอง - สิงคโปร์ ให้เรือกลไฟในกาบรถม้า
 มีรถรางในกรุงเทพฯ รัฐบาลจ้างชาวยุโรปมาทำงานในกิจการต่าง ๆ ถึง ๕๐ คน

ต้นรัตนรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชกฤษฎีกาไปถึง
 กระทรวงมหาดไทยให้ในราชการในสิงคโปร์ มอบรับค่าของความเป็นไปของบุคคลเหล่านี้
 และวันตั้งโรงเรียนจากมาช้านานถึงพระองค์ พระองค์ว่าการศึกษาจะสำเร็จได้จากการศึกษา
 รมในท้องถิ่นอย่างน้อย ๑ ปี หลังจากเสด็จมาพระราชมโหฬารพระบรมมหาราชวังและ
 ศึกษารั้วเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เมื่ออังกฤษเข้ายึดอินโดจีนตอนกลางของมาใน พ.ศ. ๒๔๐๗ จึง
 ทำให้ไทยประสงค์จะมีสัมพันธ์ไมตรีกับอังกฤษมากขึ้น ก่อนที่จะได้มีการเจรจาทำสัญญา
 กรุงเทพฯ ก็ลงสนธิสัญญากับทางการอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๑๕ ถึงจุดถึง
 เฮอร์ จอห์น เบริง (Sir John Bowring) นำสัญญาฉบับไทย ข้อสำคัญในฉบับสัญญา
 การให้สิทธิสถานนอกอาณาเขตแก่คนเมืองอังกฤษ ให้สิทธิชาวต่างประเทศ เข้าไป
 อยู่อาศัย และเงินจ้างไปมาแก่ในทวีป เอเชียกลาง ๑ วันจากกรุงเทพฯ เว้นอังกฤษจะเข้า
 ในท่าเรือของไทยได้เอง อังกฤษให้หนังสือตามตกลงให้แก่กรุงเทพฯ ตามเรือสินค้าอังกฤษ
 เขาเห็นมหาเรือกรุงเทพฯ เป็นจำนวน ๑๐ ลำคือปี สัญญาฉบับไทยเดิมฉบับที่ ๑
 ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ ไทยกับอังกฤษในอเมริกา มีเรือมาลงเรือลำที่นำสัญญาฉบับอังกฤษ
 อเมริกันที่เมืองนั้น ชื่อ ทาวน์เซนด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) เขาอารังไปโดยกับ
 แฮร์ริ พาร์ก (Harry Parkes) นำสัญญาฉบับอังกฤษฉบับนี้มาตั้งบ้านนี้ และที่นี่ยัง
 อยู่จนอเมริกันก็ถูกขับออกไปและในไทยมีความสนใจเร่ร่อนไป จากท่าในราชการไทยนี้

ฝรั่งเศสได้รับรายงานขอความช่วยเหลือจากบาทหลวงลิบัวส์ (Libois) ซึ่งแจ้งให้ทราบว่า
มิชชันนารีฝรั่งเศสถูกประหารชีวิต และอ้างว่าการที่ผู้นับถือมิชชันนารีฝรั่งเศสอย่างคหิมั้นเหยียด
หยามนั้น เท่ากับเป็นการทำลายเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของฝรั่งเศสในเอเชียตะวันออก จีนแดนซึ่ง
อิทธิพลของมิชชันนารีคาทอลิกจะเป็นเครื่องมือทางการเมืองของฝรั่งเศสอยู่เสมอไป การเข้ายึด
กุ๊วานจึงเป็นวิถีทางที่จะสร้างเสถียรภาพในการรับนับถือศาสนาคริสต์และเสริมสร้างความมั่นคงของ
มิชชันนารีชาวยุโรปในญวนอีกด้วย

การที่จักรพรรดิไปเลี่ยนที่ ๓ ทรงพระทัยเพิ่มพูนศักดิ์ศรีให้แก่ฝรั่งเศสในตะวันออกไกล
นั้น ได้รับความสนับสนุนจากกระทรวงทหารเรือฝรั่งเศส ซึ่งมีความเห็นว่ากุ๊วาน (Tourane)
เป็นเมืองท่าสำคัญในเวลาสงบและเป็นฐานทัพที่มีประโยชน์ในเวลาสงคราม ฝรั่งเศสจะใช้เมืองนี้
เป็นศูนย์กลางแผ่อิทธิพลได้ แต่การดำเนินงานของฝรั่งเศสนั้นล่าช้าไปถึง ๕ ปี เพราะฝรั่งเศส
กับชาติตะวันตกอื่น ๆ ต้องปราบกบฏไคเผิงในจีน และขาดแคลนกำลังทางทะเล (Naval
resources) ซึ่งหาไม่ไถ่ง่าย ๆ นักจนหลังสงครามไครเมียแล้ว

ในขณะที่การเจรจาของมองคิณูที่กรุงเทพฯ กำปอก และเว้ ได้ลดเกียรติภูมิของ
ฝรั่งเศสลงไปนั้น องค์การศาสนาในฝรั่งเศสก็สนับสนุนให้กระทรวงทหารเรือใช้กำลัง จักรพรรดิ
ไปเลี่ยนที่ ๓ ฉวยประโยชน์จากการที่มีส่วนในสงครามจีน (พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๓) พยายาม
เข้าไปดำเนินการในญวน การส่งเชอญูยีมาเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสนใจของจักรพรรดิ
ฝรั่งเศสต่ออินโดจีน ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ จักรพรรดิไปเลี่ยนที่ ๓ ทรงคล้อยตามนโยบายของ
บรรดาสงฆคาทอลิกที่จะเข้าแทรกแซง ทรงพอพระทัยในคำแนะนำของพวกนี้มากกว่าคำแนะนำ
เป็นทวนองปฏิเสธของกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งแย้งว่าฝรั่งเศสสามารถเรียกครองกุ๊วาน ภาย
ใต้เงื่อนไขสัญญา พ.ศ. ๒๓๓๐ ของเบอแอนโค ในที่สุดฝรั่งเศสตกลงร่วมมือกับสเปนในการ
ปฏิบัติการที่กุ๊วาน เพราะผลประโยชน์ของมิชชันนารีสเปนมีส่วนอยู่มากในคังเกีย กองเรือฝรั่งเศส
จึงปฏิบัติการร่วมกับฐานทัพเรือสเปนที่มินลาโค เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานทั้ง
หมดไม่ใช่เรื่องของกระทรวงการต่างประเทศ แต่เป็นเรื่องของกระทรวงทหารเรือ ที่จริงแล้ว
มิชชันนารีในญวนรายงานไปผิด ๆ ในเรื่องที่ว่าชาวญวนจะร่วมกับฝรั่งเศสเป็นปฏิปักษ์ต่อราชสำนักเว้
ภายหลังเชอญูยีเห็นว่าควรจะเบนความสนใจไปที่ไซงอน อันเป็นที่ซึ่งกองเรือฝรั่งเศสจะเข้าปฏิบัติ

การได้กล่าว แต่ทั้งพวกมิชชันนารีฝรั่งเศสและสเปนต่างก็ไม่ยอมละ ระเบียบที่จะคงรักษาโจงอนนั้น

รายงานของเรอณูยีแสดงให้เห็นถึงความท้อถอย เขาเริ่มกล่าวว่า "ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่นั่นทั้งมนุษย์และสิ่งของกำลังจะวิบัติ" เขาขอรับว่าถาวร เจรจาไป ๆ กับ ก็อดก็ด จะทำให้ ฝรั่งเศสเสียหน้า หนทางใดก็ตามเรอณูยียังไม่สามารถถอนทหารออกจากตุรกายได้ เขาคงรอดกำลังจากปารีส เขาไม่มีอำนาจจะสั่งระการใดได้ แต่ที่ฝรั่งเศสเป็นคือ นายพันเอก ลานซารอเต (Colonel Lanzarote) ก็ปฏิเสธการจะถอนทหารออกจากตุรกายโดยไม่ได้รับคำสั่งจากรัฐบาลของคนที่เสียอก

ฝรั่งเศสไม่มีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายทางเอเชีย เพราะความฉันทปรองการ เมืองในยุโรปกำลังฝรั่งเศสคงกำหนดนโยบายต่างประเทศไป ในทางฝั่งอังกฤษมากขึ้น กล่าวคือ จักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ประกาศสงครามกับออสเตรียเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ โดยไม่คำนึงถึงอังกฤษ ในวันที่ ๑๑ กรกฎาคมก็หยุดที่บริเวณวิลลาฟรองกา (Villafranca) และเพราะเกี่ยวกับนั้นการกำหนดนโยบายที่มีที่ติดต่อกัน เกี่ยวกับรัฐสภาต่าง ๆ จึงทำให้บรรดาชนองฝรั่งเศสไม่พอใจ และถ้าฝรั่งเศสยังถือความซัดเคื่องไว้กับรัสเซียซึ่งได้ประกาศยอมยกกำลังรบที่สมบทคน ฝรั่งเศสทางปลายแม่น้ำไรน์ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงต้องหันไปผูกไมตรีอังกฤษ

นอกจากนี้การที่กองเรือดำน้ำที่รบจากฝั่งตาคู (Taku) ที่ปากน้ำไ้โฮ (Peiho) เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน ประเทศต่าง ๆ หมายามแย่งกันกันในจีนมากขึ้น เมื่อผลของการสูญเสียครั้งนี้ ฝรั่งเศสมีความจำเป็นจะต้องกำหนดการกับอังกฤษต่อไป เพื่อไม่ให้เสียศักดิ์ศรีของฝรั่งเศสทางตะวันออก ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องระงับการดำเนินงานที่ไว้อและตุรกายไปชั่วคราว

สถานการณ์ที่บีบคั้นถึงกเวลานั้นทำให้ นายพลเรอณูยี ต้องเจรจากับอังกฤษกับตัวแทนจากราชสำนักไว้ เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ในการเจรจาดังนี้ฝรั่งเศสอนุญาตถึงกงสุล และขอให้อังกฤษรับผู้พิทักษ์ของฝรั่งเศสที่จะป้องกันคณะผู้สอนศาสนาเหมือนที่สถานใดสถานใดในวัน และทางการของประกาศความมิชชันนารีเป็นในนามของทางการ เมืองที่เป็นปฏิปักษ์กับระบอบราชวงศ์ ดังนั้นเรอณูยีจึงยื่นคำขาดในวันที่ ๗ กันยายน เขาให้ความเห็นว่า ถ้าฝรั่งเศสจำเป็นต้องถอนตัว เวรถอนตัว

ออกจากตุรกัน เพราะไร้ซึ่งเงินที่มากกว่าและสามารถปรับปรุ้งเป็นป้อมแข็งแรงได้ ถ้าฝรั่งเศส
 ไม่ยึดไว้ในครั้งนี้ ฝรั่งเศสจะกองทัพเรือและการจะเข้ายึดอีกครั้งหนึ่งในอนาคต ปรากฏว่าใน
 วันที่ ๑๕ ตุลาคม นายพลเรือที่ ๖ (Rear Admiral Page) ก็มารับตำแหน่งต่อจากเซอร์เชอริล
 ในตุรกัน ถัดมาทางด้านซ้ายมือกับฝั่งของ ปรุ้ง ก็คงลกดอยู่โดยฝั่งกับฝั่งของนายพลเรือที่ ๖
 (Charner) เพราะรัฐบาลอังกฤษและฝรั่งเศสได้ร่วมกันดำเนินการทำสงครามต่อจีน ในวันที่ ๒๖
 มีนาคม ค.ศ. ๒๔๐๐ คำสั่งทั้งหมดจึงถอนตัวออกจากเมืองท่าตุรกัน กองทัพสหเนกมิไม่พบ
 เหลือคำสั่งเพียงส่วนน้อยอยู่ที่โรงนอน นายพลเรือที่ ๖ ได้รับมอบอำนาจให้พยายามเจรจาประนี
 ประนอมกับราชสำนักเว้ และหาวิธีการป้องกันพวกมิชชันนารีที่ไม่ได้บอกความยุ่งยาก แขนายพล
 ปรุ้ง ก็ไม่ได้อะไรความพยายามใด ๆ

รัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีสมีความยุ่งยากหลายอย่างในการกีดกันไว้ใน ค.ศ. ๒๔๐๑
 เกี่ยวกับนโยบายในอินโดจีน จักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ ดิ้นความเดิม รัชสมัยในฝรั่งเศสและระเทศรัฐมนตรี
 ก็แตกแยกกัน ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๒๔๐๑ รัฐมนตรีต่างประเทศเวอเนล (Thouvenel)
 ทรงที่จะลกดคำสั่งตุรกันเกี่ยวกับรัฐบาลทางการค้าและศาสนาที่ราชสำนักเว้ แต่เมื่อได้รับรายงาน
 จากปรุ้ง และนำให้พวกโรงนอน ในเวอเนลจึงร่วมมือกับรัฐมนตรีกระทรวงทหารเรือของเขาไป
 จักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ การกีดกันฝรั่งเศสของเซอร์เชอริลมีอิทธิพล เอง เราความสนใจที่จะยึด
 ตูรกันมากขึ้น ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๒๔๐๑ นายพลเรือที่ ๖ จึงได้รับคำสั่งให้นำไปช่วยกอง
 ทหารในอินโดจีน

นโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสที่ตุรกันไร้ซึ่งความยุ่งยาก ค.ศ. ๒๔๐๑ เมื่อ
 ชาสเซลูป โลมัท (Chasseloup - Laubat) เข้ารับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงทหาร
 เรือและอากาศเรือ เขาพยายามดำเนินนโยบายในอินโดจีนในตุรกันมาใหม่และทำให้จักรพรรดิ
 นโปเลียนที่ ๑ ลังค้ำเนินตาม ในที่สุดเขาได้กับมอบอำนาจเพิ่มในการให้คำแนะนำ เมื่อ
 วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๒๔๐๒ ที่จะได้ทำคำสั่งทั้งหมดของ มงโอมอง (Montauban) มา
 ร่วมกับนายพลเรือที่ ๖ คำสั่งขึ้นมาใหม่ไป เพราะความล่าช้าที่ฝรั่งเศสได้รับ
 มีโรงนอนทำให้เกิดปัญหาของความเห็นของโลมัทที่ในปารีส จักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ ก็สนใจ
 รัชสมัยการเปลี่ยนแปลงที่ใหม่แต่ก็โหดมากกว่า อย่างไรก็ดีฝรั่งเศสสามารถยึดเมือง ๑ เมืองที่ใกล้

กับไซ่งอนไว้ได้ คือ ดินหวาง (Dinh - toung) เกียคอง (Giadong) และเบียนหัว (Bienhoa) ญวนและฝรั่งเศสได้ทำสัญญาซึ่งได้รับการให้สัตยาบันใน พ.ศ. ๒๔๐๖ ญวนยินยอมให้ฝรั่งเศสได้ครอบครองมณฑลทั้งสาม พร้อมทั้งเกาะปูลู คอนคอง (Poulo Condore) ยอมเปิดเมืองท่า ๓ เมือง และให้เสรีภาพในการถือศาสนา เรือรบของฝรั่งเศสสามารถผ่านแม่น้ำโขงไปถึงพรมแดนเขมรได้ ห้ามญวนยกดินแดนส่วนหนึ่งส่วนใดให้แก่มหาอำนาจอื่นโดยมิได้รับ ความยินยอมจากฝรั่งเศส จึงดูเหมือนว่าญวนเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศสโดยปริยาย นอกจากนี้คือก็ยังคงจ่ายค่ารับสงครามให้ฝรั่งเศสอีกด้วย

การที่ตือคิกยอมทำสนธิสัญญาไซ่งอน ลงวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๕ นั้น ด้วยเหตุผลสองประการ คือ ราชสำนักเว้ไม่ได้รับเสบียงอาหารคือข้าวจากญวนใต้ และเกิดกบฏพวกเจ้าราชวงศ์เก่าขึ้นในตังเกี๋ย พวกนั้นมีถือคริสต์ศาสนาจึงได้รับความสนับสนุนจากมิชชันนารีด้วย ตือคิกต้องขอความช่วยเหลือฝรั่งเศสและสเปน ซึ่งเป็นฝ่ายทำสงครามกับพระองค์อยู่ในเวลานั้น ดังนั้น "สนธิสัญญาไซ่งอนส่วนใหญ่จึงเป็นเพียงคำยินยอมบนกระดาษ แต่ไม่ได้ให้ขออนุมัติที่มีประสิทธิภาพในการดำเนินงานตามข้อสัญญาใด ๆ แก่ฝรั่งเศส ตือคิกมีความเห็นว่าการยินยอมทำสนธิสัญญานี้จะป้องกันไม่ให้เกิดการร่วมมือระหว่างศัตรูภายนอกและภายในประเทศได้ เพื่อพระองค์จะได้มีเวลาปราบกบฏในตังเกี๋ยให้ราบคาบ"

จะเห็นได้ว่าความซัดแย้งในนโยบายของฝรั่งเศสทางอินโดจีนมีขึ้นในระยะ พ.ศ. ๒๔๐๖ - พ.ศ. ๒๔๐๗ ระหว่างจักรพรรดิโปเลียนที่ ๓ และรัฐมนตรีกระทรวงทหารเรือของพระองค์ คือ โลบาค จักรพรรดิโปเลียนที่ ๓ ทรงสนพระทัยในเรื่องไซ่งอนลคน้อยลง เมื่อได้รับรายงานจากนายพลโมนาร์ค (Admiral Bonard) ถึงความยุ่งยากที่ได้รับจากการเข้าควบคุมดินแดนซึ่งฝรั่งเศสได้ไว้ในอำนาจแล้ว วิธีการที่ไซทหารปกครองโดยตรงของนายพลชาร์แนร์ไม่โดยผล ในทำนองเดียวกันแผนการของนายพลโมนาร์คที่จะใช้ข้าราชการญวนเป็นตัวกลางการปกครองระหว่างฝรั่งเศสกับชนพื้นเมืองนั้น ผลที่เกิดขึ้น คือ กบฏ เพราะพวกขุนนางญวนไม่ได้ใช้เฉพาะสิทธิ์ที่ตัวได้รับ แต่ใช้สิทธิ์เสมือนว่าเป็นตัวแทนจากราชสำนักเว้ และไม่มีความสามารถที่จะเป็นข้าราชการดำเนินงานใด ๆ ให้แก่ชาวฝรั่งเศสได้ นอกจากนี้เหตุการณ์อย่างใหม่และสำคัญที่ทำให้ความสนพระทัยของจักรพรรดิในอินโดจีนลคน้อยลงไป คือ การที่ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงเหตุการณ์ในเม็กซิ

โก คำไรจ่ายที่จะนำมาใช้ทางอินโดจีนจึงถูกตัด การขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ ฝ่ายหนึ่ง กับรัฐมนตรีกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมรวมควายนายพล เดอลากรองดิแอร์ (de la Grandière) ผู้สำเร็จราชการไซ่งอนที่เพิ่งได้รับแต่งตั้งอีกฝ่ายหนึ่ง กองทัพเรือให้ความสนใจในเรื่องฉนวนโคมา และพยายามเพิ่มพูนเกียรติยศด้วยการแผ่ขยายอิทธิพลฝรั่งเศสและที่นั่นออกไป ความขัดแย้งเพิ่มมากขึ้นเมื่อจักรพรรดินโปเลียนยอมให้พิจารณาสนธิสัญญาไซ่งอนเสียใหม่ตามข้อเสนอของ ฟาน - ทาน - เกียง (Phan - Than - Giang) หัวหน้าคณะทูตฉนวนที่ปารีส ข้อเสนอที่ได้รับการตกลงก็คือว่า ฝรั่งเศสควรถอนตัวออกจากมณฑล ๓ มณฑลที่โคมา คงควบคุมต่อไปเพียงสามแห่งคือ ไซ่งอน ไชลอง (Cholon) และแหลมแซงต์ จาค (Cape Saint - Jacques) ทางปากแม่น้ำคองไน (Donnai River) เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ฉนวนยอมรับสภาพความอารักขาของฝรั่งเศสเหนือมณฑล ๒ มณฑลในฉนวนโคมา บอมจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามให้แก่ฝรั่งเศส หรือจะจ่ายเป็นเครื่องราชบรรณาการทุก ๆ ปี พร้อมทั้งอนุญาตให้ฝรั่งเศสค้าขายโคเค็มที่ในฉนวนด้วย รอยโทโฮมาเรท (Aubaret) ผู้ช่วยคนกองของโมนาร์ค สนับสนุนข้อเสนอใหม่ด้วยเหตุผลที่ว่า คินแคนเหล่านั้น^๑จะตกที่^๒จะอยู่ที่^๓ได้^๔การปกครองโดยรัฐกฎหมายฝรั่งเศส และคงเกี่ยวกับเป็นอันถาวรถึงแห่งใด^๕ ข้อเสนอใหม่^๖นั้น^๗มี^๘ที่^๙โดย^{๑๐}กว่า^{๑๑}และ^{๑๒}เสีย^{๑๓}คำ^{๑๔}ไร^{๑๕}จ่าย^{๑๖}น้อยกว่า^{๑๗}ในการ^{๑๘}คำ^{๑๙}เน^{๒๐}นการ^{๒๑} แต่^{๒๒}โค^{๒๓}มา^{๒๔}ประ^{๒๕}โย^{๒๖}ชน^{๒๗}ทาง^{๒๘}การ^{๒๙}ค้า^{๓๐}มากกว่า^{๓๑}ที่^{๓๒}กำหนด^{๓๓}ไว้ใน^{๓๔}สัญญา^{๓๕} พ.ศ. ๒๔๔๕ แม^{๓๖}โ^{๓๗}มา^{๓๘}จะ^{๓๙}ซึ^{๔๐}ก^{๔๑}ขวาง^{๔๒}อย่าง^{๔๓}มาก^{๔๔} จักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ ก็ยังส่งโฮมาเรทไปไว้ ใ^{๔๕}ท่า^{๔๖}สน^{๔๗}ธิ^{๔๘}สัญญา^{๔๙}ใหม่^{๕๐} ใน^{๕๑}เค^{๕๒}ื่อ^{๕๓}น^{๕๔}มิ^{๕๕}ถุน^{๕๖}ายน^{๕๗} พ.ศ. ๒๔๐๓

ปฏิกริยาของกองทัพเรือที่มีต่อจักรพรรดินโปเลียนรุนแรงมาก กลุ่มสำคัญที่ซึ^{๕๘}ก^{๕๙}ขวาง^{๖๐}คือ^{๖๑}กลุ่ม^{๖๒}ซึ่ง^{๖๓}นำ^{๖๔}บ^{๖๕}ล^{๖๖} อ^{๖๗}า^{๖๘}เบ^{๖๙}ล (Vice - Admiral Abel) เป็น^{๗๐}หัว^{๗๑}หน^{๗๒}า^{๗๓}ค^{๗๔}ำ^{๗๕}เน^{๗๖}น^{๗๗}การ^{๗๘}ผู้^{๗๙}ซึ^{๘๐}ก^{๘๑}แบ^{๘๒}ง^{๘๓}ที่^{๘๔}ส^{๘๕}ำ^{๘๖}ค^{๘๗}ัญ^{๘๘}อีก^{๘๙}คน^{๙๐}หนึ่ง^{๙๑} คือ^{๙๒} ฟ^{๙๓}ร^{๙๔}าน^{๙๕}ซึ^{๙๖}ด^{๙๗} ก^{๙๘}าร^{๙๙}นึ^{๑๐๐}เอ^{๑๐๑}ร์ (Francis Garnier) ปฏิกริยามี^{๑๐๒}มา^{๑๐๓}ก^{๑๐๔}ขึ้น^{๑๐๕}จน^{๑๐๖}ใน^{๑๐๗} พ.ศ. ๒๔๔๔ จักรพรรดิ^{๑๐๘}ค^{๑๐๙}อง^{๑๑๐}ท^{๑๑๑}ม^{๑๑๒}เล^{๑๑๓}็ก^{๑๑๔}น^{๑๑๕}โ^{๑๑๖}บาย^{๑๑๗}ของ^{๑๑๘}พ^{๑๑๙}ระ^{๑๒๐}อง^{๑๒๑}ค^{๑๒๒}และ^{๑๒๓}ค^{๑๒๔}ัก^{๑๒๕}สิ^{๑๒๖}น^{๑๒๗}พ^{๑๒๘}ระ^{๑๒๙}ห^{๑๓๐}ั^{๑๓๑}บ^{๑๓๒}ี^{๑๓๓}ค^{๑๓๔}ือ^{๑๓๕}สน^{๑๓๖}ธิ^{๑๓๗}สัญญา^{๑๓๘}ไซ^{๑๓๙}ง^{๑๔๐}อน^{๑๔๑}ฉ^{๑๔๒}ม^{๑๔๓}บ^{๑๔๔}เ^{๑๔๕}ก^{๑๔๖}

ใน^{๑๔๗}แ^{๑๔๘}ะ^{๑๔๙}เค^{๑๕๐}ี่ยว^{๑๕๑}กัน^{๑๕๒}ผู้^{๑๕๓}ส^{๑๕๔}ำ^{๑๕๕}เร^{๑๕๖}ื^{๑๕๗}จ^{๑๕๘}ร^{๑๕๙}า^{๑๖๐}ช^{๑๖๑}า^{๑๖๒}ร^{๑๖๓}เค^{๑๖๔}อ^{๑๖๕}ล^{๑๖๖}า^{๑๖๗} ก^{๑๖๘}ร^{๑๖๙}อง^{๑๗๐}ค^{๑๗๑}แ^{๑๗๒}เอ^{๑๗๓}ร์^{๑๗๔} ที่^{๑๗๕}ไซ^{๑๗๖}ง^{๑๗๗}อน^{๑๗๘}ก็^{๑๗๙}ดี^{๑๘๐}ว^{๑๘๑}่า^{๑๘๒}ฝ^{๑๘๓}ร^{๑๘๔}ง^{๑๘๕}ศ^{๑๘๖}ก^{๑๘๗}ว^{๑๘๘}จะ^{๑๘๙}มี^{๑๙๐}อ^{๑๙๑}ำ^{๑๙๒}น^{๑๙๓}า^{๑๙๔}จ^{๑๙๕}ใน^{๑๙๖}แ^{๑๙๗}ะ^{๑๙๘}ม^{๑๙๙}ร^{๒๐๐}โค^{๒๐๑}ย^{๒๐๒}รับ^{๒๐๓}ช^{๒๐๔}ว^{๒๐๕}ง^{๒๐๖}สิ^{๒๐๗}ห^{๒๐๘}ร^{๒๐๙}ของ^{๒๑๐}ฉ^{๒๑๑}ว^{๒๑๒}น^{๒๑๓} ชา^{๒๑๔}ว^{๒๑๕}ฝ^{๒๑๖}ร^{๒๑๗}ง^{๒๑๘}ศ^{๒๑๙}ก^{๒๒๐}ห^{๒๒๑}ล^{๒๒๒}า^{๒๒๓}ย^{๒๒๔}ค^{๒๒๕}น^{๒๒๖}ส^{๒๒๗}น^{๒๒๘}บ^{๒๒๙}น^{๒๓๐}คว^{๒๓๑}าม^{๒๓๒}ค^{๒๓๓}ิ^{๒๓๔}น^{๒๓๕}ี้^{๒๓๖} จะ^{๒๓๗}เ^{๒๓๘}็^{๒๓๙}น^{๒๔๐}ใ^{๒๔๑}้^{๒๔๒}ค^{๒๔๓}ำ^{๒๔๔}อ^{๒๔๕}ธิ^{๒๔๖}บาย^{๒๔๗}ของ^{๒๔๘}นัก^{๒๔๙}ท^{๒๕๐}อง^{๒๕๑}เท^{๒๕๒}ี^{๒๕๓}ว^{๒๕๔}ชา^{๒๕๕}ว^{๒๕๖}ฝ^{๒๕๗}ร^{๒๕๘}ง^{๒๕๙}ศ^{๒๖๐}ที่^{๒๖๑}เ^{๒๖๒}า^{๒๖๓}ไ^{๒๖๔}บ^{๒๖๕}เ^{๒๖๖}น^{๒๖๗}แ^{๒๖๘}ะ^{๒๖๙}ม^{๒๗๐}ร^{๒๗๑}เมื่อ^{๒๗๒} พ.ศ. ๒๔๐๐ ซึ่ง^{๒๗๓}อ^{๒๗๔}ำ^{๒๗๕}ง^{๒๗๖}ว^{๒๗๗}่า^{๒๗๘}แ^{๒๗๙}ะ^{๒๘๐}ม^{๒๘๑}ร^{๒๘๒}อ^{๒๘๓}ุ^{๒๘๔}บ^{๒๘๕}า^{๒๘๖}ย^{๒๘๗}ไ^{๒๘๘}ค^{๒๘๙}ว^{๒๙๐}าม^{๒๙๑}คว^{๒๙๒}าม^{๒๙๓}ค^{๒๙๔}ง^{๒๙๕}ของ^{๒๙๖}ฝ^{๒๙๗}ร^{๒๙๘}ง^{๒๙๙}ศ^{๓๐๐} แ^{๓๐๑}ะ^{๓๐๒}ม^{๓๐๓}ร^{๓๐๔}ัน^{๓๐๕}เ^{๓๐๖}็น^{๓๐๗}ค^{๓๐๘}ิ^{๓๐๙}น^{๓๑๐}ค^{๓๑๑}น^{๓๑๒}ที่^{๓๑๓}ย^{๓๑๔}ัง^{๓๑๕}ไ^{๓๑๖}้^{๓๑๗}ค^{๓๑๘}ำ^{๓๑๙}ร^{๓๒๐}ว^{๓๒๑}จ^{๓๒๒} และ^{๓๒๓}อ^{๓๒๔}ุ^{๓๒๕}บ^{๓๒๖}เ^{๓๒๗}็น^{๓๒๘}ส^{๓๒๙}ถ^{๓๓๐}า^{๓๓๑}ป^{๓๓๒}เ^{๓๓๓}น^{๓๓๔}ห^{๓๓๕}า^{๓๓๖}ส

จะเห็นได้ว่าการที่ไทยไม่เป็นไมตรีกับญวนเห็น เพราะระวางเรื่องความรบกวนทาง
ชายแดนอันจะพึงเกิดจากญวนประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเป็นเพราะไทยเกรงว่าญวนจะพยายาม
เข้ามายึดอำนาจในเขมรอีก เมื่อครั้งกองทัพไทยไปชุกญาไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ที่ ๔ ใ้ลัทธิคัมภีร์ของญวนว่า

... แลฝ่ายไทยนี้เห็นข้าศึกกับญวน ไทยยอมเป็นไมตรีกับญวนยอม
ถ้าเป็นไมตรีกับญวน ๆ ความความสมที่ทาง ๆ ความยากความเอาอีก
เอาเปรียบข้างฝ่ายเขมรฝ่ายนอก ฝ่ายเขมรไทย แต่เมืองเขมร
นี้ไปกับญวนนัก ไทยจึงยอมให้เป็นไมตรีไมตรีกับญวนตามใจ
เขมร เมื่อระไทยเมืองเขมรรักษายามเมือง เขมรเป็นแดนอยู่สบาย
เอาไทยสิ่งของเครื่องการากับเมืองญวนเป็นเมืองใกล้เคียง... (๔)

เมื่อครั้งพระมหากษัตริย์ญวนเสด็จมาที่นครพนม เพราะญวนยังมีกลัวเมืองเขมร
แถบเมืองกระบองสอดและกรุงไทรกษัตริย์ญวนก็ระแวงกลัวญวนญวนญวนญวนญวน
แล้วหนีเข้าไปในเขตแดนญวน เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไทยทรงตั้งทัพ
สงครามกับญวน ด้วยเกรงว่าญวนจะรบกวนและไปครอบเมืองเขมรไม่ว่าในใจก็กลัวถึง
เพียงเล็กน้อย องค์พระมหากษัตริย์ญวนเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๒ ไทยไม่สู้ได้ใจด้วยเพราะญวน
เมืองฮวาเทียนแห่งญวนเป็นนครกรุงเขมร และเมื่อเรือรบเรือกระบวนฝ่ายไทยไปเยี่ยมชมนครที่เขมรรับ
เป็นอันดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยตั้งพระยาสุโขทัยไปเป็นข้าหลวง
ไปสำรวจการของญวนและระบอง ทรงพระราชดำริไว้ว่า ถ้าญวนรบกับเขมรเขมรจะไป
ยึดพระยาสุโขทัย, หลวงโกวิทจาง, หลวงโกวิทจาง, นครเขมรเมืองนคร
ระบอง เมืองนครเขมรญวนตลอดไปช่วย แล้วลอบเข้ามาชุกญาไทยในกรุงเขมร นั่นคือ
พระราชประสงค์หนึ่งเป็นเหตุให้ตั้งข้าหลวงไปอยู่ที่เมืองกระบอง เมืองนครเขมรญวน
เมื่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งทัพญวนญวนญวนญวนญวน
ในใจก็กลัวในระหว่างที่ระบอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ทรงเป็นภัย

หลังจากฉกฉวยหัวเมืองญวนแล้วก็เกิดทางไปเมืองญวน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ไปรคใหม่ศุภอักษรสั่งมาถึงองค์พระทริภักษวา

... จงเร่งคึกอานแดงเงินเขมร เล็ดลอลกลง ไปสืบฟังราชการ เมืองญวน
อย่าให้ขาด ถ้าผู้ใดไปสืบกลับมาได้ความประการใด ในมีศุภอักษร
เข้าไปจงเนื่อง ๆ ถ้าแมนโคชาวญวนจะยกมากกระทำกับเขตรแดน
เมืองเขมร เป็นแน่ องค์พระทริภักษจะใคร่ใคร่กองทัพไทยออกไปช่วย
ก็ให้รับมีศุภอักษร เข้าไปโดยเร็ว จะใคร่ทรงพระราชดำริจัดแจงราช
การให้ทันทางที่...

~~สภาพการระหว่างเขมรและญวนที่เห็นใคร่คือว่า เขมรกลัวญวน เพราะญวนวิกรอน
กินแดนของเขมรอยู่เสมอ ทั้งยังเกรงว่าญวนจะเป็นสื่อทำให้เขมรต้องตกไปเป็นเมืองขึ้นของชาว
ต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เองก็เคยให้มีศุภอักษร เคือนสติของพระ
ทริภักษว่าอย่ามีความกลัวญวนนักเลย แต่ของพระทริภักษใคร่ทราบถึงเหตุผลแห่งเหตุนี้ว่า~~

... ข้าพระพุทธเจ้าทราบความซัดจึ่งตรึกตรอง เห็นการว่าองญวนกับอ้าย
ทวนหลี่คบคึกกัน ค้วยญวนรบกับฝรั่งเสสไม่ได้ คึกให้อ้ายทวนหลี่มาเป็น
ศัตรูต่อสู้กับเขมร ถ้าเขมรเพลี่ยงพล้ำลงกับแขก ญวนก็จะยกกองทัพม
เหยงมาข่มขี่เอาเมืองเขมร โคแล้วญวนก็จะฉวยเอาครัวญวนที่สู้ฝรั่ง
ไม่ได้มาอยู่เมืองเขมร ค้วยเมืองเขมร เป็นเมืองกว้างใหญ่ มีที่ท่ามา
หากินอุดมมีชัยม.....

.....
คึกเห็นว่าถ้าไม่ได้ทำศึกกับญวนคราวนี้ ไปภายหน้ากลัวญวนจะเพลี่ยงพล้ำ
กับฝรั่งเสส ญวนจะยกเมืองเขมรว่าเป็นเมืองขึ้นกับญวนให้เป็นของกำนัล
ฝรั่งเสส ๆ ก็ระคี่ใจ รับเอาว่าจะคี่เมืองเคียวกลับโคเป็นสองเมือง
ฝรั่งเสสจะข่มขี่เมืองญวนเมืองเขมรรำไป...

ที่จริงแล้วองค์พระทริภักษไม่ได้มีความปรารถนาที่จะซัดขวางญวนมากกว่าซัดขวางไทย
เลย แม้จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมกับกรุงเทพฯ แต่ค้วยเหตุที่ประเทศเขมรอยู่ใกล้ซัดกับญวน

เมืองพระตะพั้ง เมืองครังโครทราก เมืองกระมอนสอ เมืองตักเซมา เมืองอุมอ เมืองเปียม
เมืองโซคก^{๕๑}

ในที่สุดไทยประกาศส่งทัพเข้าไปในโคชินไชนา เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๓ เพื่อช่วยเหลือพระราชกรณียกิจของไทย และพิจารณาว่าสัมพันธไมตรีระหว่างญวนและไทยควรสิ้นสุดลงอย่างไรก็ตามทั้ง ๆ ที่มีประกาศสงครามดังกล่าวนั้นก็มิปรากฏว่ามีทัพไทยเข้าไปในโคชินไชนาเลย ไม่มีทำที่อื่นเป็นศักรูป ๆ จากฝ่ายไทยมายังนายพลฝรั่งเศสที่ไซ่งอนในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๐๓ และแม้ในเขมรเองก็ไม่ทราบข่าวเรื่องนี้จนเดือนตุลาคม ในจดหมายของมิชอนมิช (Miche) ถึงนายพลฝรั่งเศสที่ไซ่งอนก็ไม่กล่าวถึง ทั้ง ๆ ที่คำประกาศสงครามเป็นทางการนั้นถูกส่งไปปารีส ทำให้เห็นได้แจ่มชัดว่า ไทยอาศัยความภาคภูมิใจระหว่างเขมรกับญวน เป็นข้ออ้างที่จะแสดงให้ เห็นว่า ไทยมีหน้าที่ในฐานะเป็นประเทศที่ปกครองเขมร ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือทำให้ไทยได้เป็นผู้ร่วมมือมหาทศกษัตริย์เขมรโดยตรงยิ่งขึ้น เป็นผู้สมควรได้รับการปรึกษาหากจะมีการตกลงใด ๆ กับ เขมร^{๕๒}

อย่างไรก็ตามไทยทำให้กงสุลฝรั่งเศสตระหนักถึงความจริงจังใจของไทย จาก รายงานของผู้แทนฝรั่งเศสที่ส่งไปเขมร เขาเห็นว่าไทยทุ่มกำลังทั้งหมดไปที่ชายแดนเพื่อที่จะทำให้ ญวนเลิกบุกรุกเขมร ด้วยเหตุนี้ คาสเตลโน (Castelnau) ก็พิจารณาว่าการประกาศสงคราม ของไทยเป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศส เพราะว่าเท่ากับเป็นการคัดกำลังญวนที่จะไปหนุนการรบกับ ฝรั่งเศสที่ไซ่งอนด้วย^{๕๓}

แต่ผลเสียจากการประกาศสงครามครั้งนี้ก็คือ ทำให้นายพลฝรั่งเศสที่ไซ่งอนสงสัยท่าทีของไทย กงสุลฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ได้รับความสั่งจากกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส (Quai D'Orsay) ให้ค้นหาข้อเท็จจริงนี้ รัฐมนตรีต่างประเทศชเวแนลกล่าวว่า ความกระแสร้าวที่ไม่เป็นทางการนั้นว่า ไทยต้องการคืนแดนญวน ซึ่งความประสงค์ดังกล่าวเป็นผลเสียก่อนนโยบายการ แดอาณานิคมของฝรั่งเศสในญวนได้ในอนาคต มิชอนมิช ก็กล่าวว่าไทยเป็นผู้สนับสนุนให้องค์พระ หาริวิษและองค์พระนโรคมเว็กร้องคืนแดนที่ตกไปเป็นของญวนกลับคืน ความหวาดระแวงจึง กล่าวอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสเร่งรัดที่จะทำสัญญากับเขมรมากขึ้น^{๕๔}

อันที่จริงแล้วไทยยินดีเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาในอินโดจีน สมุหพระกลาโหมกล่าวว่าไทยไม่จำเป็นต้องคุกคามของญวนศัตรูเก่าอีกต่อไปแล้ว ๑๓๓๓ ท่านยังได้แสดงความหวังที่จะเห็นการค้าของเขมรเจริญรุ่งเรืองขึ้น เมื่อฝรั่งเศสมาแทนที่ญวนในเขตญวนใต้ เพราะว่าญวนห้ามการค้าระหว่างเขมรและมณฑลญวนใต้มานานแล้ว

ความเกี่ยวเนื่องระหว่างเขมรกับไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔

อารยธรรมตะวันตกซึ่งมีอิทธิพลในราชสำนักไทยอย่างมากหลัง พ.ศ. ๒๓๔๔ นั้น เขมรได้รับถ่ายทอดไปด้วย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ นักท่องเที่ยวชาวฝรั่งเศสที่เดินทางไปยังประเทศนั้น ได้พรรณนาให้เห็นความแตกต่างระหว่างที่สำนักชั้นทรกโหมเก่าแก่ของกษัตริย์เขมรใกล้ฝั่งทะเลกัมพูชา กับที่สำนักชั้นทันสมัยของอุปราชผู้เขาวังซึ่งใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ หลายปี ในฐานะเป็นข้าพระกำนัลและผู้อยู่ในอารักขาของราชสำนักไทย องค์พระนโรดมคชนริบแบกควบคุมการจับมีชนแบบยุโรป เลี้ยงอาหารแบบยุโรปพร้อมด้วยมหรันคินและฉีการมนิลา เครื่องคนแคงที่ปักเป็นแบบยุโรป หมกรวมทั้งเก้าอี้ โซฟา โต๊ะไม้มะฮอกกานี กระจก และหีบคนตรีที่เล่นเพลง "มาร์แซบ" (Marseillaise) ให้แขกฟังได้

เขมรมีความผูกพันกับราชสำนักไทยด้วยการต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทุกปี ไอรสของกษัตริย์เขมรต้องมาศึกษาเล่าเรียนเหมือนเป็นตัวประกันอยู่ในกรุงเทพฯ ในจดหมายเทศน์นี้ข้อความว่า "...ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ บัจจุบันนี้ การเมืองเขมรกับไทยก็เป็นไปโดยปกติคังถชนนักพระองค์ควงเจ้าเมืองเขมรองค์นี้ แดกจนอยู่ในกรุงเทพฯ มานครถึง ๒๔ ปี ไค่คุ้นเคยมากกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่ ๔ ในปัจจุบันนี้แต่เดิมมา จึงไค้ให้บุตรชายที่สองที่สาม ชื่อักพระองค์ศรีสวัสดิ์ นักพระองค์วัดดา เข้ามาทำราชการในกรุงเทพฯ มานครกับบุตรชายใหญ่...

ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ไค้ไปรคเกล้าฯ ตั้งนักองครราชวาคิมินามว่าองคพระนโรดมพรหมบริรักษ์มหาอุปราช ตั้งนักองครศรีสวัสดิ์เป็นองคหิราชตะไนไกรแก้วฟ้า ไค้ออกไปทำราชการควนบิคา คือ องคพระหิวิรักษ์เจ้ากรุงกัมพูชา

ชาวต่างประเทศโดยทั่วไปต่างยอมรับสิทธิของไทยเหนือเขมรโดยปริยาย เมื่อกรุงสูลองกง ฝรั่งเศส โปรตุเกส ไค้ลงชื่อพร้อมกันเป็นเรื่องราวกล่าวไทยผู้ครองเมืองเขมรคือ

กรุงเทว ว่าถึงกึ่งสี่ของสี่แห่งราชการ... ซึ่งถ้าในสัปดาห์เงิน ๕๐๐ เหนือทุก... โดยได้รับ
เป็นพระโสมนัสกับพระศิวะดาในถึงเมืองเขมร ทางเมืองเขมรขอมาว่าเงิน ๕๐๐ เหนือทุกนี้
โดยแนวเขมร... ถ้าเขาเจ้าเมืองเขมรรับว่าจะไม่ให้... พระบรมราชโองการที่แต่งออกตั้งผู้ตั้งเขมร
นั้นคือไม่ดีกว่า "... ที่ตั้งแล้วในกรุงเทว จะรับกันตั้งตามเมืองเขมรไปพระโสมนัสให้ให้ตาม
กฎหมายของเมืองที่เขมรโสมนัสโดยสุจริตที่ว่าราชการในวังโสมนัส และสิ่งของของชาวยุโรป
สิ่งของที่ในรูปราชการ..."

การเกษม... ของผู้ตั้งเขมรให้ราชการเขมรซึ่งผู้แต่งที่ทางพระเทศ เวลานั้นว่า
ถวายแก่เจ้าพระโสมนัสและพระโสมนัสแล้ว... ซึ่งที่การยกพระโสมนัสซึ่งเกิด และตามความ
กิตติของเขมรที่เขมรเข้ามาเป็นเวลานานได้ใช้ชื่อเมืองของชาวเขมร... ว่าตามกษัตริย์แล้วเขมร
จะตั้งชื่อชื่อกับเขมรโสมนัสและชาว... แต่เมื่อแล้ว ๆ... เขมรกับเขมรอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของเขมร

ในจดหมายที่เมืองกัญ... เวียงเมืองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕... ที่รับผู้ตั้ง
ความเป็นเจ้าอธิการของโสมนัสกับเขมรต่าง ๆ... "...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
ขยายเจ้าอธิการโสมนัสและชาว เขมร และให้กรมเกษมที่เมืองโสมนัสอยู่ตาม...

จากการรับความของเจ้าพระโสมนัส... โสมนัส... เมื่อวันที่ ๒๖... ที่เขมร...
เขาเกษมราชการไม่ถึงโดยกล่าว

... การเข้าพิธีของโสมนัสผู้ตั้งของราชการที่โสมนัส... รวมกันและ
เก็บสิ่งของของเขมรและชาว... ผู้แต่งของรัฐบาลโสมนัสและของเขมร
(เขมร) ผู้ตั้งราชการโสมนัสผู้ตั้งที่เมืองโสมนัสอยู่ตาม... ได้การรับตั้งชื่อเมืองโสมนัส
และปฏิบัติราชการตามพระตงเมืองกรุงเทว... ซึ่งกว่าที่ทราบแล้วได้ใหม่ถึง
อ้างกิตติ... ซึ่งการตั้งชื่อโสมนัสกับเขมรต่างเมือง... ของเขมรได้... จะการตั้ง
ถึงมากนำมาก...

อย่างไรก็ตามกิตติ... ความถูกต้องในระหว่างเขมรกับโสมนัส... ซึ่งเขมรตั้งว่าเขมรเป็น
พระเทศราช... แต่เขมรกับเขมรที่มีความถูกต้องไม่เข้าใจอย่างเขมร... เขมรของราชการโสมนัส

จากไทย ส่วนไทยเห็นความสำคัญของ เขมรในฐานะ เป็นประเทศกั้นชนระหว่างไทยและญวน การที่จะกล่าววาทไทยและ เขมรมีความผูกพันกัน เหมือนความผูกพันในระบอบฟิวคาลิสต์ของยุโรปจึงไม่ถูกต้องนัก เมื่อพิจารณาขอบเขตความหมายของระบอบนี้ว่า

... ระบอบฟิวคาลิสต์คือระบอบแห่งสังคม อันมีความสัมพันธ์ระหว่าง นายกับข้า เป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญที่สุดในสังคม ความสัมพันธ์นี้หมายถึง การให้ความคุ้มครองป้องกัน โดยผู้ที่เป็นนาย และหมายถึงการป้องกัน ความเคารพ และการรับใช้ทางคานาของผู้ที่เป็นข้า การรับใช้ในที่นี้ก็หมายถึง การรับใช้ทางทหาร ควบคู่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในลักษณะ เช่นนี้ ผูกพันอยู่กับกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างแยกไม่ออก ผู้ใดถือที่ดินจากบุคคลใด ผู้นั้นก็เป็นข้าบุคคลนั้น มีภาระหน้าที่ต่าง ๆ อันชาติภักดิ์ถวาย กรรมสิทธิ์และสิทธิที่จะใช้ที่ดินนั้นให้เป็นประโยชน์ เป็นเครื่องผูกพันให้ ความสัมพันธ์ระหว่างข้ากับนายใหม่อยู่ตลอดไป ผู้ที่เป็นนายนั้นก็มิอำนาจ ปกครองข้า และอำนาจนี้ถือว่าเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งที่โอนให้แก่กันได้ และรับมรดกตกทอดกันได้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ในชาติเดียวกัน ก็ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์อันมีลักษณะระหว่างนายกับข้านี้ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่ง สูงที่สุดในชาติก็ยกพระเจ้าแผ่นดินเป็นนายของคนทั้งปวง...

แต่ถ้าเมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินอ่อนแอและขุนนางตามเมืองหรือมณฑลต่าง ๆ มีอำนาจมากขึ้น อำนาจของรัฐบาลในมณฑลนั้น ๆ ก็ค่อยหมดไป ขุนนางคนใดมีอำนาจก็เป็นหัวหน้าขุนนางขึ้น "ฐานะของมณฑลหรือเทศาก็เปลี่ยนแปลงไปจากเคยอยู่ในอำนาจของรัฐบาลของพระเจ้าแผ่นดิน ไป อยู่ใต้อำนาจของขุนนางที่เป็นหัวหน้าโดยเด็ดขาด มีฐานะเหมือนเมืองประเทศราชที่ปกครองตนเอง มีหน้าที่ส่งส่วยให้พระเจ้าแผ่นดินเป็นครั้งคราวตามที่กำหนด พระเจ้าแผ่นดินไม่มีอำนาจเข้า มายุ่งเกี่ยวในการปกครองอย่างใดทั้งสิ้น แม้แต่จะเสด็จเข้ามาในมณฑลนั้น หากขุนนางที่ปกครอง อยู่ไม่ยินยอมรับเสด็จก็เสด็จเข้ามาไม่ได้"

ในระบอบฟิวคาลิสต์ของฝรั่งเศสมีพิธีแสดงความจงรักภักดี(homage) ซึ่งเป็นไปโดย เกรงครีก ไทมีพิธีนี้ต่อหน้าพระพิพัฒน์สังขมา คือ "ใช้อาวุธเป็นเครื่องลางนำให้คนบริโภคนแสดงความ

ชื่อลี้กับสุริย^{๓๕} เมื่อเวลาที่มีพระราชพิธีถือน้ำในกรุงเทพฯ นั้น พวกเจ้าประเทศราชหัวเมืองลาว และเจ้าเขมรซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ถือน้ำพร้อมกันข้าราชการไทย ทามหัวเมืองต่าง ๆ ของถือน้ำเหมือนอย่างในกรุงเทพฯ เจ้าเมือง กรมการของเมืองชั้นเมืองใหญ่ ๆ ของเข้ามาถือน้ำในเมืองใหญ่ ทั่วแผ่นดินแต่เดิมบรรดาเมืองในพระราชอาณาเขตและประเทศราชที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา จึงมีลักษณะความเป็นเมืองแตกต่างกันไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชดำริไว้ว่า "ในหัวเมืองบรรดาที่เป็นไทย เรียกตามคำเก่าว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์สำเร็จ เมืองนอกนั้นไม่เรียกว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์สำเร็จ การแต่เดิมมาจะอย่างไรยังไม่ทราบแน่ชัด แต่ในปัจจุบันนี้เมืองลาวเมืองแขก ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์สำเร็จเกือบจะทั่วกัน"^{๓๖}

อันที่จริงแล้วแต่ครั้ง เดิมลักษณะการควบคุมประเทศราชของไทยเป็นดังใดกล่าวมาแล้ว ในบทที่ ๑ จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าความผูกพันระหว่างไทยกับประเทศราชเป็นแบบพัวแคลิสมของฝรั่ง มีหลักกว้าง ๆ ที่เห็นชัดก็คือว่า พระเจ้าแผ่นดินในระบบพัวแคลิสมนั้นไม่มีอำนาจ ส่วนพระเจ้าแผ่นดินไทยในสมัยก่อนนั้น เป็นพระมูขุขาทอง เมืองหลวงมีกำลังทัพเป็นของตนเอง เพียงพอที่จะใช้กำลังนั้นปราบปรามหัวเมืองหรือประเทศราชที่แข็งกระด้างได้ ถ้าไม่มีเรื่องที่จะต้องขอกำลังประเทศราชมาช่วยเหลือ หรือเรียกเก็บส่วยเครื่องราชบรรณาการแล้วทางราชสำนักไทยแทบจะไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประเทศราชเลย สำหรับความผูกพันกับเขมรนั้นตั้งแต่หลังสงครามกับญวนในสมัยรัชกาลที่ ๓ ราชสำนักไทยมีบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องกับราชสำนักเขมรมากขึ้น จนเขมรต้องส่งโอรสมาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ และไทยเป็นผู้สถาปนาภคินิเขมร ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ไทยพยายามแสดงลักษณะการมีอำนาจควบคุมเหนือประเทศราชและความผูกพันดังกล่าวนั้นให้ชาวต่างประเทศ ไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมืองฝรั่ง แคว้นต่าง ๆ ที่ไปประจักษ์ว่าต้องการทำสัญญากับเขมร

ในระยะแรกกรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้แถลงว่า เขมรเป็นอาณาจักรหนึ่งต่างหากจากราชอาณาจักรไทย เมื่อไทยเห็นฝรั่งเศษพยายามจะทำสัญญากับเขมร เจ้าพระยาพระคลังจึงแถลงว่าบุตรของเขมรเป็นเพียงข้าราชการไทยเท่านั้น และไทยจะแต่งตั้งผู้ใดขึ้นครองราชบัลลังก์กับเขมรก็ได้^{๓๗}

แม้แต่ในระหว่างการเจรจาทำสัญญากับคาสเทลโน ไทยก็ยังแย้งเรื่องตำแหน่งของภคินิเขมรว่า

... ไทยไม่สามารถสัญญาที่จะตั้งให้องค์พระนโรดมเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประเทศเขมรได้ เพราะว่าจะเป็นการยกฐานะของเขาในระดับเดียวกับพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย ความประเพณีของประเทศไทยราชแล้วนโรดมจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นได้เพียงตำแหน่งรายา — ในกรณีที่เป็นเจ้าผู้ครองหัวเมืองมลายู เป็นพระเจ้าเจียงใหม่หรือมณฑลอื่น ๆ เช่น ในหัวเมืองลาว แต่ในกรณีของเขมรนี้คงใช้คำว่า องค์พระ กังนั้นจึงเป็น — องค์พระนโรดม ...

จะเห็นได้ว่าในทางปฏิบัตินั้น เขมรมีความผูกพันอยู่กับไทยมากกว่าญวน ด้วยเหตุผลที่พอสรุปได้ ๓ ประการ คือ

๑. ทั้งเขมรและไทยมีลักษณะวัฒนธรรมและอารยธรรมที่คล้ายคลึงกัน เป็นลักษณะอารยธรรมซึ่งได้รับอิทธิพลอินเดีย มีชื่ออิทธิพลจีนแบบญวน ศาสนาพุทธในเขมรได้รับความสนับสนุนและฟื้นฟูตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทั้งแก่การฟื้นฟูพุทธศาสนาหลังสงครามระหว่างไทยและญวนเป็นต้นมา นับว่ามีส่วนทำให้อิทธิพลของไทยมีอยู่มากในสังคมของชาวเขมร

๒. เขมรเป็นประเทศที่อยู่ระหว่างญวนและไทย ตั้งแต่ตั้งเดิมมาญวนให้ความสนใจต่อเขมรมากกว่าไทย เพราะตามลักษณะสังคมไทยแล้วไทยมีความสนใจจำกัคอยู่ในวงแคบนั้นประการหนึ่ง นอกจากนี้ไทยก็ยังไม่พร้อมที่จะเผชิญกับญวนเรื่องเขมร อนึ่งไทยไม่รุ้ลู่ทางไปมาคั้นักสำหรับญวน ญวนมีความจำเป็นต้องแผ่ขยายตัวลงมาทางใต้ เขมรจึงอยู่ในปริมณฑลการแผ่ขยายตัวของญวน ซึ่งใคร่ครวณคั้นแค้นของเขมรไปที่ละน้อย ระหว่างไทยกับญวนไทยจึงสามารถเป็นที่พึ่งให้เขมรไค้มากกว่าญวน

๓. หลังสงครามระหว่างไทยและญวน ไทยมีบทบาทเป็นผู้สถาปนากษัตริย์เขมรเหมือนเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงชุบเลี้ยงนั้กองค์เองให้เป็นกษัตริย์เขมร ราชโอรสกษัตริย์เขมรและพระญาติพระวงศ์อื่น ๆ ก็มีอยู่ในเมืองไทย นอกจากนี้องค์พระหริวัณขั้ยังมีความสนิทสนมคั้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสวนพระองค์

เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย คึงปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพว่า "สำเนาศุภอักษรเมืองเขมร ๒ ฉบับที่ไค้ไฉนั้นคิมากันชอบอกอาณัติว่าเป็นหนังสือซึ่งจะอ้างหลักฐานในพงศาวดารไค้ แลเห็นความคึกแผลความจำเป็นประการไค้ในเวลานั้น สมกักับที่ไค้ยินรับสั่งคั้งค้กั กั ว่า ถ้าพระหริวัณยังอยู่ครามไค้ไฉใจเมืองเขมรไค้ ที่จริงก็เพราะพระหริวัณเห็นว่าถ้าขึ้นคึกพันอยู่กับญวน ฝรั่งเศสจะเลียบค้ชลุุมเอา..."

ค้วยเหตุผลคึงกล่าวมานั้นจึงอาจกล่าวไค้ว่าไทยจะมีอิทธิพลครอมครอง เขมร ไค้ค้อกัเป็นเวลานานครามเท่าที่ไทยพร้อมจะ เณญญกับญวนเรื่องเขมร ถ้าหากฝรั่งเศสไม่ไค้แต่อำนาจเข้ามาในอิน โคจีน

ท่าทีของ เขมรค้อฝรั่งเศส

"นักองคคควงเป็นกษัตริย์ซึ่งไค้แสดงให้เห็นหลายประการว่าเจตยิวฉาดเจียบแหลมและวองไว พระองคไค้ปรกการคึกค้อคชากับชาวยุโรป" เพราะทรงเห็นความสำคัญของประเทศทางตะวันตกคั้งในคาน เศรษฐกิจและการ เมือง

คั้งนั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๓ ปรากฏว่าองคพระหริวัณไค้ส่งขนนางที่นับถือคริสต์ศาสนาไปยั้งสิงคโปร์ เพื่อคึกค้อกับกงสุลฝรั่งเศส กษัตริย์เขมรยั้งไค้ส่งของขวัญในค้ค้หน้าหน้าของรัฐบาลฝรั่งเศสของขวัญนั้นประกอบค้วย ไหม งาช้าง และสิ่งของที่ทำค้วยเงิน

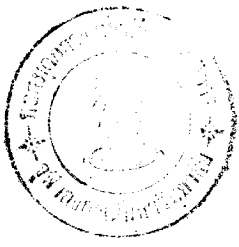
องคพระหริวัณคึกค้อว่าฝรั่งเศสจะชวยป้องกันอันตรายอันเกิดจากญวนไค้ คึงมีข้อความปรากฏในจดหมายเหตุว่าพระองคไค้ยืมเงินจากบาทหลวงฝรั่งเศสไปช้ออาวุธค้อญวน

... หนังสือคองเกล้าไค้ส่งขราชฝรั่งเศส ๗ เมืองคองมีไชย มาถึงบาทหลวงเมาริช ๗ กรุงเทพา ค้วย ขาชา ฐความวาญวนมาคั้งค้ายใหญ่ ๗ ที่เขตคณคณคินเขมร พระอาริวัณมาไค้แจงมาแลว ทานสั่งให้พวกญวนร้อค้ายเสียบ ฝ่ายญวนไม่ฟัง เจ้าเมืองไซงอนมาคั้งอยู่ที่เมืองไซกโกให้คณคณคองเรือรบเรือไล่หลายค้อเป็นอันมาก ไพรเขมรหลายร้อย

หนีไปเข้าข้างญวน ๓ วัน ๑๑ เดือนเพร็ญเอเรีย พระอารีรักษามาไซให้
ขุนนางเขมรไปหา ราชชา ซอเป็มเงิน ๑๐๐๐๐ เทรียญ จะไคซื้อ

ป็น { ใหญ่
กระสุนแตก ราชชา มีเงินแก่ ๑๐๐๐ เทรียญ ราชชา ก็ไคเป็ม
คินคำ

ให้แล้ว ซาไคทำหนังสือดีอไปถึงบาทหลวง ๓ เมืองสิงห์ไปราไคมอบเงิน
อีก ๑๐๐๐ เทรียญให้กับขุนนางเขมร พระอารีรักษามามีหนังสือเขมร
๓ ฉบับฝากไปถึงเจ้าเมืองสิงห์ไปรา ฉบับ ๑ ฝากไปถึงกงขุนชาติฝรั่ง
เศสฉบับ ๑ ใจความในหนังสือ ๓ ฉบับนั้นว่า พระอารีรักษามาขอให้

ซวซื้อป็น { ใหญ่
กระสุนแตก กับไหช่วยสอนขุนนางเขมร ๓ คน ไทรู
คินคำ

ในการยิงปืนกระสุนแตก พระอารีรักษามาขอให้ ราชชา แปลสำเนา
หนังสือ ๓ ฉบับเป็นภาษาฝรั่งเศสให้ดูคองกันกับหนังสือภาษาเขมร พระ
อารีรักษามาไคใช้ขุนนางเขมร ๓ คนถือหนังสือ ๓ ฉบับไป เมืองสิงห์
ไปราค้วยแล้ว หนังสือเขียน ๓ วัน + ๒ คำ ปีเดาะ สัปค ภาษา
ฝรั่งวัน ๑๒ เพร็ญอารี ๑๘๕๖

องค์พระหริวัณเฑาะมีหนังสือไปถึงจักรพรรดิโนโปเลียนที่ ๑ โดยส่งให้แก่มองคิณูตีที่
สิงคโปร ขอคินแค้นคินว่า

...ขอทูลเจ้าฝรั่งเศสให้รู้คิณคณูณ เอาเมืองเขมรไปเป็นเมืองญวน
เมืองกงทนาย ๑ ญวนเอาไปเป็นเมืองญวนประมาณกว่า ๒๐๐ ปีแล้ว
ที่เอาภายหลังนั้นเมืองไซงอน ๑ เมืองล่องไห ๑ เมืองสาแตก ๑
เมืองสมิลอ ๑ เมืองโจก ๑ เมืองกระนวนสอ ๑ เมืองอุมอ ๑
เมืองคิกเขมา ๑ เมืองเป็ม ๑ และเกาะสน ๑ เมืองตลาด ๑
คั้งแคปนี้ค้อไปเมืองหน้าตาญวนยกเมืองทั้งสินนี้และเมืองโค ๆ ถวาย
เจ้าฝรั่งเศสนั้น ขอเจ้าฝรั่งเศสอย่าไครับเอา ค้วยเป็นเมืองเขมร

แกมน้ำเมืองไฉงฮงข้างตะวันตกจนถึงเมืองเป่ย์ และเกาะทั้ง ๒
ใหญ่อยู่เป็นเมืองเขมรเหมือนแกกอน ฝ่ายฝั่งตะวันออกแม่น้ำเมืองไฉ
ฮงออกไปกวย เมืองทั้งนั้นช้วนเฮาตามแนว

มองดูผู้เก็บรายงานไปถึงว่าลีวสกี (Walewski) ว่าองค์พระหริรักษ์เคยแสดงความหวังกับเขา
หลายครั้งแล้ว อยากให้ฝรั่งเศสได้เขตบางมณฑลจากญวนใต้ ความสุขของพระองค์นั้นอยู่ที่ใด
เห็นฝรั่งเศสมาเป็นเพื่อนบ้าน อย่างไรก็ดีความมีผู้ให้ความเห็นว่าเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า
"ความสนพระทัยทั้งหมดในการมีสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส คือ การได้ดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา"

หนึ่งเมื่อครั้งเซอร์ จอนห์ เบาริง เข้ามาทำสัญญา ไทยก็ให้หนังสือไปตามองค์พระ
หริรักษ์ว่าทางเมืองเขมรจะให้ขอบว่าอย่างไร ถ้าขุนนางอังกฤษจะขอเข้ามาทำสัญญาที่เขมร ให้
ศรित्रองคู้ให้ถ้าเห็นควรอย่างไรให้มีศุภอักษรบอกเขาไปกรุงเทพฯ นักองครหาชาติ^(๑) (ซึ่ง
ขณะนั้นอยู่ในกรุงเทพฯ) ก็เคยมีหนังสือตามไปยังเมืองเขมรว่า ถ้าเสนาบดีไทยรีบกลับไปตามจะ
ให้ขอบอย่างไร ถ้าจะให้เอาชื่อและกรมเมืองเขมรใส่เข้าไปในสัญญาเหมือนหัวเมืองมลายูก็ให้แจ้ง
มา ถ้าจะใหม่บอกว่าเมืองเขมรเป็นประเทศขึ้นนอกพระราชอาณาจักร จะให้อังกฤษไปทำสัญญากับ
เขมรเองก็ใหม่บอกมาให้ทราบ ทางฝ่ายเขมรตอบมาว่า

...ปริกษาคิเถระได้เห็นพร้อมกันว่า เมืองเขมรก็เป็นเจ้าในบังคับกรุง
เทพา จะสัญญากับฝรั่งประการใดเมืองเขมรก็จะได้รับตาม แต่เมือง
เขมรจะสัญญากับฝรั่งให้ทางกับกรุงเทพฯ เห็นจะไม่ได้ ลัวบวิไลฝรั่ง
พูดจาที่ใหญ่โตก็ต่อคำที่สูงนักพูดการสิ่ง { หนึ่ง ก็ระเอาให้ได้แฉวง
ใจ

กลัวไหม ข้างเราให้ { เล็ก
คำ

เล็ก เขมรโง่ก็มาก จะพูดจาโต้ตอบกับฝรั่งให้ถึงการเห็นจะไม่ได้

(๑) :
ต่อมาคือ องค์พระบรมโอรสา เจ้าอนุวงศ์ของเขมร

ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง ฝ่ายกรุงเทพฯ สัญญาประการใดก็ขอสัญญาเมือง
เขมร...

ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าหากของเขมรกับชาวตะวันตกโดยทั่วไปก็เหมือนกันไม่ระเทคทาง
เอเซียอื่น ๆ ที่ต้องการจะปกครองประเทศของตัวเองเสีย เพราะพิจารณาว่าฝรั่งเป็นชาติใหญ่ที่ต้องการ
เอาเปรียบและรุกราน แต่ที่เขมรต้องการเป็นไมตรีกับฝรั่งเศสก็เพราะเขมรเห็นว่าฝรั่งเศสสู้รบกับ
ญวนซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของเขมร การที่องค์พระหริรักษ์ไม่ยอมทำสัญญาซึ่งมองคิณูเสนาอภัยยกเกาะสน
ให้แก่อังกฤษนั้น ไม่ใช่เพราะว่าเขมรไม่ชอบเป็นมิตรกับฝรั่งเศส หรือเพราะว่าเขมรกลัวญวน
เท่านั้น แต่เพราะเขมรยังไม่แน่ใจว่า "ฝรั่งเศสจะทำแก่อนานแฉิ่งฮอนเพียงใด จึงไม่ยอมลงตรา
หนังสือสัญญา... การที่มองคิณูกับบาทหลวงคิกหลวงหน้าทำหนังสือสัญญา แลหนังสือขอมถวายเกาะ
โคกครั้งนั้นก็หาสำเร็จไม่ องค์สมเด็จพระหริรักษ์รามมหาอิศราธิบดีก็ไต่ถามความหึงบวงนี้มาในกรุง
เทพา ให้ทราบทุกประการ" นักประวัติศาสตร์บางท่านยังพิจารณาอีกว่า แม้เขมรจะอยากมีไมตรี
กับฝรั่งเศส องค์พระหริรักษ์ก็ไม่มีความตั้งใจจะทำลายความสัมพันธ์กับเจ้าอิสรราชของตนที่กรุง
กัมพูชาเกี่ยวกับฝรั่งเศสอย่างเด็ดขาด "จะเห็นได้ว่าเมื่อใดราชวามองคิณูจะมาทำสัญญา
องค์พระหริรักษ์มีความกระตือรือร้นจะพบทุกฝรั่งเศส แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
พบทำสัญญาใด ๆ จึงทำให้ความกระตือรือร้นนี้ซบเซาไป" แต่ก็ยังแสดงพระราชประสงค์เพิ่มเติมว่า
การทำสัญญากับฝรั่งเศสนั้น จะต้องทำด้วยความช่วยเหลือของพระเจ้าแผ่นดินไทย

องค์พระหริรักษ์ถึงแก่พิราลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ ผู้มีสิทธิไต่ถามถึงคดี จากพระ
องค์คือ โอรสองค์ใหญ่ มีพระนามว่าพระนโรดม ตั้งแต่นั้นมาเขมรก็เสื่อมความนิยมชาวยุโรป
ลงระบะหนึ่ง

อย่างไรก็ดีไทยพิจารณาตั้งแต่แรกแล้วว่าเขมรพยายามฉีกตัวออกจากอำนาจไทยเพื่อ
หันไปหาฝรั่ง ดังคำกราบบังคมทูลของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เรื่ององค์พระหริรักษ์คิดรบญวนว่า

... องค์พระหริรักษ์รามมหาอิศราธิบดีคิดเห็นการตลอก จึงได้พร้อมใจ
กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยาม องค์พระหริรักษ์ราม
มหาอิศราธิบดีกับบาทหลวงฝรั่งเศสและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยาม

มีหนังสือสื่อสารทอบความแน่นแฟ้น จึงไต่ถามการใหญ่ครั้งนี้ ภาคคุณปัญญา
 ของศพระหริวิกรมมหาจักราธิบดี มีปัญญาคณหวงพระบาทระ เชมรลิต
 เห็นความแนบแน่นนี้ว่า ฝรั่งเศสมีอำนาจเป็นใหญ่มาได้ เมืองโง๋ฮอน
 ตั้งมั่นลงแล้ว ก็จะไม่เลิกถอนไปคงจะไม่เลิกถอนไป โดยจะหาหนังสือ
 สัญญาเลิกการรบกันก็คงจะ เทียงเอาเมืองเหล่านี้ไว้ ให้เหมือนกับ
 อังกฤษหาหนังสือสัญญากับเราเมื่อเลิกรบกันครั้งก่อน กัน

เขา { เมืองเมาะคาเดิม
 เมืองมฤค ไ้เป็นของอังกฤษ... และนั่นคือเมือง—
 เมืองทวาย

ของโห เมืองสมิถ่อ เมืองโจกค เมืองทุโรไมมา ๔ เมืองนั้นก็คง
 เป็นของฝรั่งเศสเป็นแน่ ยวนจะตรอมครองไว้อย่างเดิมเห็นจะ ไม่ได้
 เขตแดนฝรั่งเศสก็คงจะกติกอกกับเมือง เชมรซึ่งพระหริวิกรมมหาจักรา
 ธิบดีบอกเข้ามาว่า กัตยวนจะยกเอาเมือง เชมรไปเป็นกัณฑ์ฝรั่งเศส
 เป็นการคาคคะ เนเอาเป็นจริง องศพระหริวิกรมมหาจักราธิบดี จึง
 ไ้ชิงกำเริบไปรบกับยวนเสียบกัณฑ์นี้ก็เป็นความ { ที่
 คีตฤก ของเมือง

เชมรย่นแล้ว จะไ้ไปรบกับของเภาความชอบกับฝรั่งเศส ว่าเมื่อคราว
 ฝรั่งเศสไปหาศึกคิกลันกับเมืองจีน ฝรั่งเศสตั้งรักษาเมืองโง๋ฮอน อยู่
 น้อย ยวน....(อ่านไม่ออก)... เข้าไปรบฝรั่งเศสนั้นก็ เพราะ เชมร
 ศึกการกำเริบยวน....(อ่านไม่ออก)... คอไปภายหน้า เมื่อเขตแดน
 ฝรั่งเศสกับเชมรไปมาถึงกันไ้แล้ว ก็คงจะไ้คิคออกจากอำนาจ กรุง
 เทก เมืองเชมรก็จะเป็นเอกราชไ้ไ้ เพราะเห็นกลอกไปดังนี้...

บทบาทของไทยเหนือเชมร

ไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ ไ้พยายามเข้าควบคุมเชมร เพื่อแสดงสิทธิของไทยให้ปรากฏ
 แก่สภายุโรปทางประเทศ ในขณะที่เวลานั้นเพื่อรักษาสถานการณในเชมรให้สทกนการที่ไทยจะ
 เข้าควบคุมมีเหตุการณ์สำคัญสองประการที่ไทยเข้าไปมีบทบาท คือ

๖.๖ การบริหารงานบุคคล

การดำเนินงานบริหารงานบุคคลของกรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ ได้ดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาลและกระทรวงพาณิชย์ โดยยึดหลักการสำคัญในการบริหารงานบุคคล ดังนี้

๑. การบริหารงานบุคคลให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลและกระทรวงพาณิชย์

๒. การบริหารงานบุคคลให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑

๓. การบริหารงานบุคคลให้สอดคล้องกับแผนปฏิบัติการประจำปี

๔. การบริหารงานบุคคลให้สอดคล้องกับแผนกลยุทธ์ของกรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ

ความปรารถนาของฝรั่งเศส และแนะนำให้ทำสัญญาว่าเห็นว่าเป็นสัญญาที่จะทำกับฝรั่งเศสนั้น เหมือนกับ สัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับไทย^{๑๐๐}

ตามรายงานของมิชอปมิช ซึ่งองค์พระหริวัฑฒให้ไปตระเตรียมการต้อนรับมอญที่ ก่าปอกนั้นว่า ที่จริงองค์พระหริวัฑฒตั้งใจจะไปพบมอญที่ญี เพราะมิชอปมิช เคียดพระองค์ความมอญที่ญี ไม่มีเวลาพอจะขึ้นไปถึงอุโมงค์มิไชยได้ แต่องค์พระหริวัฑฒไม่สามารถทำตามแผนการของพระองค์ เพราะได้รับหนังสือจากราชสำนักไทยกล่าวหาว่าพระองค์ทรยศและต้องการปลีคัวเป็นอิสระ แต่ใน รายงานนั้นมิชอปมิชไม่ไ้บอกต่อไปควว่าที่จริงเขาได้รับหนังสือจากองค์พระหริวัฑฒอีก บอกเรื่อง เขมรอยากโค่นกันแทนที่ญวนยี่คัวคัว และองค์พระหริวัฑฒขอให้มิชบอกมอญที่ญีเรื่องนี้ เพื่อความมอญที่ญี จะได้นำเรื่องขึ้นกราบทูลจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓^{๑๐๑}

มอญที่ญีคอยขององค์พระหริวัฑฒอยู่ ๑ เดือนอย่างไรผล จึงได้ออกจากก่าปอกไป เขา ไ้ร่างสัญญาซึ่งบาทหลวง เอสเทรทจะเป็นผู้นำไป ^{ถวาย} เสนอให้กษัตริย์เขมร ข้อความในสัญญานั้นมีว่าให้ เขมรยอมรับศาสนาคาทอลิก เป็นศาสนาประจำชาติ อนุญาตให้พลเมืองมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา คริสต์ศาสนาและไม่ถูกประหารชีวิต ไหยกเกาะสน ^(๑) ซึ่งอยู่ทางฝั่ง ๔๐ ไมล์ให้แกฝรั่งเศส^{๑๐๒} ไ้โดยมอญที่ญีอ้างว่าเสนาบดีไทย คือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยาภาณุลาโหม และเจ้าพระยาพระ คลังไ้เคยพูดกับเขาถึงเรื่องนี้หลายหน และตัวขององค์พระหริวัฑฒเองในภายหลังก็เคยกล่าวว่าการ เห็นฝรั่งเศสเป็นเจ้าของเกาะนี้^{๑๐๓} มีผู้ให้ความเห็นความมอญที่ญีอาจเป็นฝ่ายถูกในการพิจารณาว่า ชาติของไทยเป็นเช่นนั้น แต่คงเป็นเพราะไทยอยากทราบว่าการที่ฝรั่งเศสมาติดกันนี้มัน โยบายแผ่ ขยายดินแดนประการใด^{๑๐๔}

ในรายงานของมอญที่ญีที่ส่งไปปารีสไม่ไ้ส่งหนังสือขององค์พระหริวัฑฒทั้งหมดไป กล่าวแต่เนื้อเรื่องย่อของหนังสือนั้น และยืนยันว่าองค์พระหริวัฑฒจะขอมลงนามในสัญญาถ้าพระ เจ้าแผ่นดินไทยบอกให้พระองค์ทำ^{๑๐๕} ที่จริงเหตุผลที่องค์พระหริวัฑฒอ้างคือว่า พระองค์ไม่

(๑) ไทยเรียก "เกาะสน" หรือ "เกาะโคก" ; เขมรเรียกว่า โทนคราน (Koh Kran); อังกฤษเรียก โคห์ คอค (Koh Dod); ญวนเรียก ฟุกอก (Phu Quec)

โดยปรึกษาดีมาก่อน ทั้งนี้ยัง คงมีมติของกิตติขจรไปเป็นต้นเกี่ยวกับเรื่องการเมืองของประเทศไทย
ที่มีความสำคัญมาก เพราะว่ามีความมุ่งตั้งใจที่จะเป็นประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย ทั้งอเมริกาและ
ฝรั่งเศสซึ่งไม่มีโอกาสใดที่ปรึกษาหารือกันเสีย ยังไม่โดยความประสงค์ของคณะที่ปรึกษาของฝ่าย
ถึงนั้นพระองค์ขอส่งรายงานไปกรุงเทพฯ ก่อน ถ้าได้รับคำสั่งจากทางกรุงเทพฯ ราชการทหาร
ลงนามในสัญญาอาจจะขึ้นได้แต่เพราะว่ายังไม่มีการตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับผลประโยชน์ในเรื่องนี้
องค์จึงยังไม่สามารถส่งพระนามในสัญญาได้ ^{๑๐๖}

มองกิตติขจรดีว่าการแทรกแซงของไทยเป็นอันตรายสำคัญที่สุดในการทำสัญญานี้ เขาได้
มีหนังสือกล่าวไปถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชกาลพระองค์กล่าว

... ราชการของเจ้าได้มีผู้ลี้ภัยเข้ามาเป็นเจ้าอธิการของไทยเหนือกรม
อย่างเป็นทางการ สิ่งนี้เป็นที่ปรึกษากันในสยามอันไม่ควรมีที่จะ
ถูกข่มขู่ในอเมริกา เพราะว่าสิ่งที่มีบาตรของระจกักรวมกันแห่ง ฝรั่งเศส
แสดงคงไปเป็นอย่างอื่นอีกก็คือการเคารพในสิทธิ ซึ่งสยามได้รับ
ต่ำกว่าที่เราเห็นว่าฝ่ายที่บาตรฝรั่งเศสมีได้บ้างถึง ไม่เห็นยิ่งว่า
เราจะได้รับการที่เกี่ยวของบางประการ แต่ยังคงถูกรบกวนว่า
ไม่ปรึกษาจากชาติ ^{๑๐๗}

เจ้าพระยาประคองได้ตอบจดหมายของมองกิตติขจรว่า ให้ส่งตามข้อเสนอนี้ซึ่งนำราย
งานการทำสัญญามาส่งที่กรุงเทพฯ แล้วให้ทราบว่า ที่จริงองค์พระวิริยเดชทรงการรบและการเจรจา
ทำสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับญวนเสียก่อน แล้วจึงจะพิจารณาเรื่องการทำสัญญาระหว่างอเมริกา
ฝรั่งเศส ^{๑๐๘}

ในสมัยของพระบรมโกศการติดต่อทำสัญญาของฝรั่งเศสกลับกลายเป็นความยากลำบาก
ทั้งนี้ด้วยเหตุที่มองกิตติขจร และใน พ.ศ. ๒๔๐๘ ฝรั่งเศสอ้างสิทธิของญวนและพิจารณาตาม
ของอเมริกาเป็นสองสถานก็แล้ว

๑. จักรพรรดิฝรั่งเศสทรงรับผู้สดานะของพระเจ้าแผ่นดินอเมริกา จึงทรงยอมรับของ

ชาติ จากองค์พระมหากษัตริย์และเทพธิดาของนครเวียงจันทน์

๒. เป็นเวลาหลายปีแล้วที่ ไทยและเวียงจันทน์ได้มีสัมพันธไมตรีกับนครเวียงจันทน์ และไทยได้ส่งทูตไปเยี่ยมเยียนนครเวียงจันทน์ และนครเวียงจันทน์ได้ส่งทูตไปเยี่ยมเยียนไทย และไทยได้ส่งทูตไปเยี่ยมเยียนนครเวียงจันทน์ และไทยได้ส่งทูตไปเยี่ยมเยียนนครเวียงจันทน์

เจ้าพระยาพระคลังซึ่งมีชื่อเดิมว่าอภัยภูเบศรได้บอกกล่าวกับไทยและเวียงจันทน์ว่า ไทยและเวียงจันทน์ไม่แยกทำความตกลงเช่นนั้นและฝรั่งเศสก็ยังมิเคยได้ตกลงกับเวียงจันทน์หรือญวน เวียงจันทน์และญวน (Bokhai) และมีไซ่ง่อนเมืองซึ่งตั้งกับนครเวียงจันทน์ อำนาจของจักรพรรดิเวียงจันทน์ยังไม่แผ่ถึง เวียงจันทน์และญวนได้ส่งทูตไปเยี่ยมเยียนไทยและเวียงจันทน์

องค์พระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสยังมีใจดีกับไทยอยู่ เพราะไทยสนับสนุนให้พระองค์เสด็จตามเสด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไปตั้งเมืองใหม่ในนครเวียงจันทน์ เมื่อสิ้นเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๐๘ นายทหารไทยได้ส่งจดหมายไปถึงเจ้าพระยาของนครเวียงจันทน์ ให้ส่งข่าวราชการมาถึงไทยของนครเวียงจันทน์ เวียงจันทน์และญวนได้ตกลงกันที่จะช่วยนครเวียงจันทน์และญวนให้พ้นจากอำนาจของฝรั่งเศส และฝรั่งเศสจะยอมให้เวียงจันทน์และญวนช่วยนครเวียงจันทน์และญวนให้พ้นจากอำนาจของฝรั่งเศส

กาลต่อมาองค์พระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสประจำเมืองไซ่ง่อนได้เขียนจดหมายไปถึงเจ้าพระยาของนครเวียงจันทน์ให้ช่วยนครเวียงจันทน์และญวนให้พ้นจากอำนาจของฝรั่งเศส เจ้าพระยาของนครเวียงจันทน์และญวนได้ตอบจดหมายไปถึงเจ้าพระยาของนครเวียงจันทน์และญวนว่า ไทยจะส่งทหารไปช่วยนครเวียงจันทน์และญวนให้พ้นจากอำนาจของฝรั่งเศส และเจ้าพระยาของนครเวียงจันทน์และญวนได้ตอบจดหมายไปถึงเจ้าพระยาของนครเวียงจันทน์และญวนว่า ไทยจะส่งทหารไปช่วยนครเวียงจันทน์และญวนให้พ้นจากอำนาจของฝรั่งเศส

กลับเขตที่อยู่กษัตริย์โรมไม่ชอบชาวยุโรป แลก็ของการเป็นไมตรีกับญวน กาลเทศาภิบาล
จึงมีความเห็นว่าควรกำจัดสถานะของฝรั่งเสียก่อนแล้วจึงค่อยว่าราชการกับญวน แลก็คิดว่าเป็นการดีที่จะให้ไทย
ช่วยเหลือในการทำศึกกับญวน เมื่อไทยทราบถึงว่ายังไม่เป็นมิตรของกษัตริย์โรม กาล
เทศาภิบาลก็เสนอให้เรือรบฝรั่งเศสเข้าไปในแม่น้ำโขงร่วมกับญวนฝรั่งเศส แลก็ยังยืนยันที่จะให้
ไทยช่วยเหลือในการทำศึกกับญวน

อย่างไรก็ดี กาลเทศาภิบาลยอมรับอำนาจของไทยเหนือเขมร โดยมีเงื่อนไขบาง
ประการรวมทั้งยืนยันที่จะทำสัญญากับเขมรที่กรุงเพท และให้เสนอสัญญา ๑๐ ข้อของไทย เมื่อวันที่ ๑๕
พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๖๘ ในวันที่ ๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๘ เราจะได้ยินว่าในญวนไทยก็
วิจารณ์สัญญาข้อนี้ว่าข้อ ๑๕ ในที่ซึ่งระบุว่าให้เสนอข้อเสนอของกาลเทศาภิบาล เพราะเห็นว่าในขณะนั้น
อิทธิพลของไทยในเขมรมีมากกว่าเขมรเนื่องจากเขมรเกิดรบภายใน จึงต้องพึ่งกษัตริย์โรมเอง
และฝ่ายตรงข้ามของกษัตริย์โรมทางทิศเหนืออำนาจไทย

ในที่สุดกษัตริย์ฝรั่งเศสก็ยอมที่จะยอมแลกกับญวนในนามกษัตริย์ เมื่อวันที่
๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๘ ตามคำขอของรัฐบาลฝรั่งเศสว่าควรเร่งและดำเนินการให้
กาลเทศาภิบาลเสนอให้ยกเลิกการไว้ใจกันอยู่แต่ความอารักขาของฝรั่งเศสในนามกษัตริย์
ให้รับแต่งตั้งเป็นญวนอำนาจเหนือในการทำศึกกับญวนและว่าสัญญาที่ทำกับญวนเหนือเขมร

ในการทำสัญญากับญวนนั้น ฝรั่งเศสหวังจะตั้งถิ่นฐาน (La basse
Cochinchine) ซึ่งประกอบด้วย เวียดนาม, เกียนก๊อต, ลองโง, ฮองเทียน และอาเวียน
รวมทั้งปากน้ำโขงซึ่งเป็นปากน้ำรองของแม่น้ำโขงด้วย อันจะทำให้ฝรั่งเศสมีอำนาจสิทธิ์ขาด
แม่น้ำโขงกับทะเล เพราะหากเป็นเช่นนั้นฝรั่งเศสก็จะติดต่อกับเขมรโดยสะดวก ซึ่งอยู่เหนือเขตแดน
ของฝรั่งเศสทางตะวันตกเฉียงเหนือ แลสัญญาฉบับวันที่ ๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๘ นี้ทั้งเสนอข้อ
เงื่อนไข เวียดนาม, เกียนก๊อต, ลองโง ไทยก็จึงให้ไทยยกสิทธิ์ของไทยตรงกับเขมร ไทยให้
มีส่วนอย่างต่งแก่ถึงสภาพของเขมรและความสัมพันธ์ระหว่างเขมรกับไทย ทั้งนี้เพราะ

...(สัญญาฉบับ) นั้นจะกล่าวถึงการเกณฑ์ทหารเรือ ล้านละวันตก
ของญวนได้ อยู่ในกำมือของเรา (ฝรั่งเศส) อย่างเต็มที่ กับ

การทำสัญญาและการที่ข้อ ๔ ในสนธิสัญญาทำความยุ่งยากให้แก่องค์พระนโรดม ซึ่งต้องขอใคร
ครองและปรึกษากับขุนนางกอน

...การที่องค์พระนโรดมเสด็จมายังเรือของกิน เป็นการเปิดโอกาส
ให้ข้าพเจ้าชี้แจงให้พระองค์เห็นความจำเป็นที่จะกำหนด สภาพของ
ประเทศเขมรต่อฝรั่งเศส องค์พระนโรดมทรงเข้าพระทัยทันทีว่าข้อ
เสนอของข้าพเจ้านั้นสำคัญเพียงใด โดยเฉพาะ เมื่อข้าพเจ้าทูลเสนอ
อย่างตรงไปตรงมาที่จะให้เขมรเป็นรัฐในอารักขา ของฝรั่งเศสมากกว่า
กว่าการที่จะชำระไว้ซึ่งสิทธิเจ้าอธิราชอันไม่แน่นอนเหมือนประเทศนี้

ด้วยความช่วยเหลือของบิชอปมิช เจ้าผู้ครองเขมรทรงยินยอมทำความตกลงกับฝรั่งเศส
เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ หลังจากที่ได้มีการโต้แย้งกันเกี่ยวกับมาตราที่ ๔ ของ
สัญญา ทั้งแค่นั้นมาฝรั่งเศสมีอำนาจควบคุมวิเทโทยาของเขมร เขมรยินยอมให้ฝรั่งเศสตั้งกอง
ของตนมาประจำ และเพื่อเป็นการตอบแทนฝรั่งเศสจะดำเนินการป้องกันเขมรให้พ้นจากการบีบ
ครองของไทย

ระหว่างที่รอการให้สัตยาบันสัญญาจากจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ นั้น อังกฤษได้สนับสนุน
ให้ไทยชักชวน โดยถือว่าเขมร เป็นประเทศราชของไทย ดังนั้นการติดต่อกันระหว่างเขมรและ
ฝรั่งเศสจะทำให้ไทยเป็นคนกลาง เท่านั้น ในเมืองฝรั่งเศสยังไม่ได้ตัดสินใจอะไรก็หัน
ไปผู้แทนไทยที่อุคงมีชัยก็ทำให้กษัตริย์เขมรต้องยอมลงนามในสัญญา (๑) ซึ่งไม่เพียงแต่ยอมรับว่า
เขมรเป็นประเทศราชของไทยเท่านั้น แต่เสริมว่าตำแหน่งของกษัตริย์เขมรควรเป็นเพียง "อุป
ราชไทยผู้ครองกัมพูชา" (๒) (Viceroy of Cambodia) และพระมหากษัตริย์ไทยก็ประกาศ
ว่าพระองค์จะเสด็จมาทำพิธีราชาภิเษกองค์พระนโรดม (๓) ๑๒๖

(๑) พุทธศาสนิกชน
(๒) เรียกเขมรใน "เจ้าชีวิต" พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์
(๓) องค์พระนโรดมเมื่อครั้งหนีพวกกบฏมากรุงเทพฯ ให้นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์และพระ
แสงศาสตราวุธ ซึ่งต้องใช้ในพิธีบรมราชาภิเษกไปถวาย

เมื่อลากรุงศรีอยุธยาประกาศการกระทำของพระมหากษัตริย์ไทยทำให้เกิดข้อเสนองานใหม่ในฐานะเป็นเมืองท่าทางเหนือเขมรไทยไม่ได้รับความเห็นชอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ จึงประณิษประณมโดยขอใ้ของพระนโรดมมารับการราชาธิเบกที่กรุงเทพฯ ด้วยตนเอง ในวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ องค์พระนโรดมก็ตัดสินพระทัยจะมากรุงเทพฯ ทูลลาพระเชษฐา เจ้ากรมเจ้าอากรตัดสินใจก็จะพาไปเมืองหลวงไว้คอยกำลัง และใ้ขอกำลังเพิ่มเติมจากไซ่ง่อนอย่างรวดเร็ว ทั้ง ๆ ที่เหตุการณ์เช่นนั้นองค์พระนโรดมก็ยังเตรียมจะมากองทัพของเรือของฝรั่งเศสจึงเข้ายึดกรุงเทพฯ และยึดกรุงไซ่ง่อน องค์พระนโรดมจึงเปลี่ยนพระทัยเห็นทางกลับ เมื่อเสด็จถึงเมืองหลวงก็ทรงมีสัญญาที่นั่นกับฝรั่งเศสเตรียมไว้ถวาย มีข้อความระบุว่าเขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสของพระนามของจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ รวมแล้ว สัญญาจึงใ้ได้รับการใ้สัตยาบันในวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๓

ในขณะที่คนไทยเริ่มตระหนักถึงนโยบายการแผ่ขยายตัวของอังกฤษจึงไม่ยากใ้มีการขัดแย้งเกิดขึ้นกับฝรั่งเศส ไทยใ้ส่งเครื่องราชทูตกลับไปใ้ที่กรุงเทพฯ และองค์พระนโรดมใ้ประกอบพิธีราชาธิเบกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ ไทยศกกลงยอมทำสัญญาฉบับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ กับฝรั่งเศส บอมนกเด็กขอใ้เรียกทรงการเป็นเจ้าอธิราชเหนือเขมร และบอมนรับว่าเขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ในขณะที่ฝรั่งเศสยืนยันว่าไทยใ้ครอบครองมณฑลพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ

การที่องค์พระนโรดมยอมทำสัญญากับฝรั่งเศสนั้น พระองค์ใ้มีหนังสือเข้ามากราบทูลว่า ถูกล้อมบังคับใ้หัวใ้สัญญา พร้อมกับถวายใ้จบบัญญาเงินเข้าพระบารมีเงินต้นใ้ชีวิต

... ข้าพระพุทธเจ้ากับพระบาทพระเขมร พร้อมกับเวียนเวียนเรื่องราวความอัคคีมีราถมาทำหนังสือสัญญากับเมืองเขมร ผู้ที่จะผูกเรากันแข็งแรงนัก ข้าพระพุทธเจ้าจะรองคไว้คอยบอกเข้ามา ๓ กรุงเทพฯ ก็ไม่ยอม ถ้าจะขัดขืนไม่ทำสัญญาก็เห็นจะเกิดเป็น ความอวิวิาทกันขึ้น แล้วแกล้งไปรบใ้ฝรั่งเศสมาทำหนังสือสัญญา ๓ กรุงเทพฯ คราวนี้อัคคีมีราถ เตะ เสอกรันคิเอ แม่ทัพฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อน

บังคับให้ข้าพระพุทธเจ้าทำหนังสือสัญญา ณ เมืองเซบร... ข้าพระ
พุทธเจ้าปรึกษากับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระเจ้า
เห็นว่าการขอคืนเมืองแล้ว จึงต้องขอทำหนังสือสัญญา กับฝรั่ง
เทศ แต่ใจข้าพระพุทธเจ้ามีความรู้สึกขบขระ จงรักภักดีต่อพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่เดิมอย่างไร ก็คงมีอยู่ตาม
เดิม คิดจะให้ใครยอมเป็นข้าสำหรับพระบารมีต่อไปจนสิ้นชีวิต มิได้
มีจิตอันแปรสิ่งใดเลย...

องค์พระนโรดมยังอ้างว่าเมื่อเห็นสัญญาที่ฝรั่งเสนอให้ลงนามนั้นข้อความแตกต่างกับ
สัญญาที่ไทยทำกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระองค์ก็ไม่สามารถยินยอมได้ เพราะเซบรเป็นประ
เศราชของไทย จึงขอลงสัญญา ณ กรุงเพท และให้นายพลฝรั่งเศสไปเจรจากับสัญญาที่กรุงเพท
แต่ไม่สำเร็จ ในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ลากรองคิแอร์ ดามูลอง (Damoulon) นายทหารอีก ๔
นายและมิชชันนารีที่อุคองมีรอยเพื่อเจรจากัน ลากรองคิแอร์ยอมแก้ไขข้อสัญญาที่องค์พระนโรดม
คัดค้าน แต่เมื่อองค์พระนโรดมเสนอสำเนาของสัญญาที่พระองค์ได้จัดการแก้ไขแล้วให้กับลากรอง
คิแอร์ ทั้ง ๒ ฝ่ายกลับตกลงกันไม่ได้ องค์พระนโรดมได้เรียนตามสมเด็จพระกลาใหม่อีกว่า
"ขอให้ข้าพเจ้า ทานไปรคพิจารณาว่าสนธิสัญญาจะเป็นชอบหรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเสมือนร่มโพธิ์ร่มไทรปกเกล้าฯ ความสุจริตของข้าพเจ้าอยู่ใต้พระบารมีของพระ
องค์"

ทางฝรั่งเศสก็ยืนยันอยู่เสมอว่าองค์พระนโรดมและ เสนาบดีต่างมีความเห็นสอดคล้อง
จะยอมอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส จะเห็นได้จากรายงานซึ่งลากรองคิแอร์ส่งไปถึงราชทูต
โหมากความว่า

... องค์พระนโรดมและ เสนาบดีของพระองค์ ได้แสดงความเห็นเป็น
เอกฉันท์ ที่จะอยู่ใต้อาณัติของฝรั่งเศส อย่างมากจนกระทั่ง
เกิดความคิดที่จะทำสนธิสัญญานี้ แม้ข้าพเจ้าเองไม่มีหน้าที่ จะ
ต้องทำ แต่โอกาสก็เกินกว่าที่ควร จะปล่อยให้ท่านผ่านไป

เมื่อต้นเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖ บิชอปมิช ได้มาถึงไซ่งอนพร้อมกับแจ้งให้ทราบว่าองค์พระนโรดมตั้งใจขอความคุ้มครองจากฝรั่งเศส เพื่อหนีโทษการบีบคั้นของไทย ซึ่งดูเหมือนว่าไม่สามารถช่วยเหลือคำจูนพระองค์ได้ หลังจากที่พระองค์หนีพวกกบฏไปตั้งไทย และไทยไศหาพระองค์กลับมาอุ้มมิไชย

จอร์จ ทาบูเลต์ (George Taboulet) นักประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสเชื่อว่าทั้งนี้เป็นการพยายามครั้งที่ ๒ ขององค์พระนโรดมที่จะขอรับความคุ้มครองจากฝรั่งเศส เพราะในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ องค์พระนโรดมได้ให้ขาราชการฝรั่งเศสจากไทรนิน (Trainin) ให้นำและทรงแสดงความกระตือรือร้นที่จะปลัดพระองค์ออกจากอำนาจไทย และทรงอยากเห็นฝรั่งเศสเริ่มดำเนินการในเขมร ๓ ปีนั้น

ลากรองดิแอร์ได้มีหนังสือถึงชายเชอรูป โลมบาค ว่าองค์พระนโรดมเสนอจะให้เขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสมากกว่าจะคงอยู่ในสภาพประเทศราชที่ไม่แน่นอนและอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของไทย นายพลฝรั่งเศสจึงอธิบายให้ฟังว่าถ้าเขมรทำสัญญากับฝรั่งเศสแล้วทั้งไทยและญวนจะไม่สามารถอ้างสิทธิดังกล่าวนี้ได้ เพื่อให้เวลาองค์พระนโรดมตัดสินใจสักครั้งสักที ลากรองดิแอร์จึงเดินทางต่อไปยังทะเลสาบและนครวัด โดยมอบร่างสัญญาไว้กับบิชอปมิช เพื่อให้แปลและอธิบายให้เจ้านายและขาราชการเขมรทราบ สัปดาห์จากนั้น เขาจึงกลับมาพบมเบญในวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ เขาเดินทางไปอุ้มมิไชยกับบิชอปมิช นับเป็นการเจรจาขั้นสุดท้าย ในวันนั้นการทำสัญญาก็สำเร็จเรียบร้อย

การที่องค์พระนโรดมยอมทำสนธิสัญญามับลงวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๗ กับไทยนั้น องค์พระนโรดมยินยอมเพื่อเป็นการเอาใจไทย สิ่งที่ควรคำนึงถึงเกี่ยวกับนโยบายของกษัตริย์เขมรทุกองค์ในระบอบนี้คือ เจ้าเขมรปรารถนาความมั่นคงในราชบัลลังก์ที่ตนครอบครอง เขมรมักมีการจลาจลภายในเสมอ เจ้าเขมรจึงต้องการประเทศที่สนับสนุนสิทธิของตนอย่างแท้จริง อาจเป็นไปได้ว่าเมื่อเห็นว่าไทยไม่เสี่ยงที่จะดำเนินการทางทหารปรามปรามฝ่ายตรงข้ามกับพระองค์อย่างเด็ดขาด พระองค์ก็หวังความคุ้มครองจากฝรั่งเศสซึ่งเป็นชาติเข้มแข็งและเป็นมหาอำนาจ ในขณะที่เดียวกันในฐานะผู้นำของเขมรพระองค์ก็คำนึงถึงความปลอดภัยของประเทศ ตลอดเวลาเขมรเป็นเขตที่แผ่อิทธิพลของทั้งไทยและญวน แม้ว่าเขมรอยากปลัดตัวจากไทย แต่ก็ไม่อยากจะ

ให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชนในจังหวัดจันทบุรี ซึ่งกระทบกระเทือนเสถียรภาพ
อำนาจของไทย

... ถ้ามีประเทศอื่นจะมากองกวดในเมืองเขมร เจ้าเขมรกับขุนนาง
ไทยเขมร ปรากฏกันตามบ้านเมืองแห่งหนึ่งแห่งใด ถ้าเจ้าเมืองเขมรกับขุนนาง
เขมรไม่ยอมเขมรรักษาประเทศทั้งกวดในเมืองเขมร บ้านเมืองบ้าน
เมืองไทย เมืองไทยนั้นก็ยอมกวด ถ้าเจ้าเขมรขุนนางเขมรยอมแห่ง
กวด ไทย เมืองไทยนั้นก็ยอมตาม... ๑๓๖

สิ่งนี้คือวิธีการทางการเมืองการหนึ่งชื่อว่า "ความอารักขา" ที่เขมรต้องการและที่ฝรั่งเศส
เห็นด้วยเช่นกัน จุดมุ่งหมายของเขมรและฝรั่งเศสอาจแตกต่างกัน เขมรน่าจะต้องการเห็นความ
คุ้มครองจากฝรั่งเศสให้พ้นจากไทยและญวน มิใช่ในลักษณะที่เหมือนในเป็นเมืองขึ้นของประเทศใหม่
คือฝรั่งเศส

อย่างไรก็ดีรัฐบาลไทยได้พยายามยึดเหนี่ยวสิทธิของไทยเหนือเขมรไว้ ด้วยการทำ
สัญญาฉบับวันที่ ๕ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๓ นี้ไว้ระหว่างสองอาณาจักรเห็นได้ว่าไทยพยายามแนบกับ
การควบคุมของไทยเหนือคือ ถึงแม้ยังเห็นว่าไม่จำเป็นของมีกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและว่าโลก
แนววิถีปฏิบัติแบบประเทศราชในเอเชีย นี้สำคัญที่สุดคือ ขบวนการกำหนดสิทธิในดินแดนเขมรส่วน
ไทยควบคุมโดยตรง คือ เข็มขาว ตะขบอง จะเห็นจากข้อความในสัญญาข้างข้อถึงข้อ ๒

ข้อ ๒ "... เมืองเขมรเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเขมร ถ้าเจ้านายเมืองวิวาท
กันจนถึงการรบพุ่งกัน ผู้ปกครองประเทศเขมรหัวเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเขมร ภายใต้อาณัติของทั้ง
ซีกฝั่งตะวันออกเจ้านายผู้ครองแผ่นดินเมืองเขมร ถ้ามีใบบอกของราษฎรเมืองฝ่ายเขมรเข้ามา
ขึ้นกรุงเขมร ก็จะต้องแจ้งข่าวหลวงขุนนางไทยไปช่วยระงับปราบปรามจนบ้านเมืองเป็นปรกติ ถ้า
เจ้านายผู้ใดเมืองหนึ่งเกิดวิวาทบาดหมางกันขึ้น ผู้ปกครองจะหาช่วย วิวาทเข้าหาทั้งกรุงเขมร ก็
ต้องรับไว้ไม่ทะเลาะออกไปถกการวิวาทกันอีก เมื่อเมืองขึ้นความสามัคคีจะบอกขอแก้ภัยออกไปก็
จะยอมให้ไม่ แต่เมื่อรบกันจะให้รับตัวลงโทษ และให้ว่าโทษหนักเมืองที่ผู้ถูกแก้ตัวไม่

ถ้าเมืองเขมรเกิดความวิวาทขึ้นเนื่องกับประเทศอื่นๆ ซึ่งเป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพฯ ก็
จะชวยวาทกล่าวให้โดยยุติธรรม และจะไม่ยกกองทัพออกไปช่วยให้ฝ่ายใดพระราชไมตรีกับประเทศ
อื่น"

ข้อความในสัญญาฉบับนี้เหมือนเป็นเรื่องยืนยันว่า แม้จะชนะไม่ได้โดยทัพอันเราไปช่วยพระ
นโรดมปราสาทก็ภายในที่เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๘ ตามแบบอย่างที่เคยปรากฏมา แต่โดยที่ถือว่า
เมืองเขมรเป็นประเทศราชกับกรุงเทพฯ และมีอิทธิพลถึงราชการภายในต่าง ๆ ในเขมร
ถึงปรากฏในข้อ ๓ ของสัญญาว่า "... พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้โดยรับเรื่องอิทธิพล มาณ
กรุงเทพฯ ถึงในรัชกาลของเจ้าชายฝายพระวอซึ่งเวลานั้นในใจ กองมอญเข้ามา กรุงเทพฯ
กมล... เมื่อสืบรู้เห็นว่าในผู้ไม่ยุติวิธ ในเมืองขอมใจจะรวม เป็นและขอไปเจ้าชายฝาย
เขมร ฝ่ายฝายก็จะไม่ยอมตั้ง"

พร้อมกันนี้สัญญาใต้วางหลักเกณฑ์สำหรับผู้จะเป็นกษัตริย์เขมรต่อไป โดยจะเป็นผู้
สถาปนากษัตริย์เขมรจากบุคคลผู้ซึ่งชาวเขมรได้เลือกแล้ว ถึงปรากฏในข้อ ๕ ของสัญญาว่า "...
ถ้าเจ้านายผู้ใด ในเมืองเขมรไม่มีหัวเมือง ญาติพี่น้องผู้ใดควรระบือ ทรงแผ่นดินเมืองเขมรต่อไป
ก็จะไปมาในหัวเมืองเจ้านายญาติพี่น้อง และพระยาพระเขมรให้เข้ารวมกัน แล้วจึงจะยก
ตั้งให้เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองเขมรต่อไปตามอย่างแต่ก่อน จะไม่ตั้งในยศตามพระราชพิธีของพระ
เจ้าแผ่นดินกรุงเทพฯ" แล้วกำหนดให้ส่งเรื่องราวบรรณาการทุกปี ยกเว้นในกรณีที่ในเขตต์
ของ

ไทยยืนยันสิทธิความเป็นเจ้าอธิราชเหนือดินแดนต่าง ๆ บนทางเอเชียโดยในธรรม
นิยมสำหรับเจ้าประเทศราชทุกประเทศ ตามที่ข้างเลือกจะยกนำขึ้นในมณฑลความแลพระบาท
สมเด็จพระมหาจักพรรดิไทย ข้างเลือกจึงมีความว่า "ในทางการเมือง "...ท่านเสนาบดีที่ปรึกษา
เห็นพร้อมกันว่า ในข้อสัญญาว่าด้วยข้างเลือกเวลานั้น ก็เป็นของขึ้นขึ้น ทั้งสิ่งการวาทซึ่ง
มีรวมเข้ามาในกรุงเทพฯ ท่านพระยารัตนบุรีจึงคิดว่าข้างเลือกเป็นของพระเสด็จกษัตริย์ จึงกระนั้น
เป็นของสำคัญ ก็จะเป็นการประโยชน์แก่แผ่นดิน เป็นของอย่าง รวมเขมรเมืองประเทศราชทั้งวง"

ในระยะหลังสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรด้วยโรคชรา จึงมีพระโอรสองค์โต

๑๓๓ พระนโรดมเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗ ผู้แทนไทยแสดงความประสงค์ที่จะร่วมลงทุน
 แก่ของกษัตริย์นโรดม และผู้แทนฝรั่งเศสไมยอม ต่อมาฝรั่งเศสยอมให้ของกษัตริย์นโรดมไม่เข้าระบอบ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ รัชทายาทเพื่อถวายราชบรรณาการ ในเดือนเมษายน พ.ศ.
 ๒๕๐๘ แด่สมเด็จพระจอมเกล้าฯ มิได้เสด็จไปทรงที่ราชแคว้นดังกล่าว จึงอาจกล่าวได้ว่าสภาพ ความ
 ผูกพันแบบเจ้าประเทศราชระหว่างเขมรกับไทยก็ถูกวางเงินไป จนกระทั่งสิ้นสุดด้วยสนธิสัญญาระหว่าง
 ไทยและฝรั่งเศสฉบับลงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐

๒. การจลาจลในเขมร

การจลาจลครั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากที่องค์พระมหากษัตริย์ถึงแก่สวรรคตแล้ว องค์พระนโร
 ดมรัชทายาทไปเมืองเขมร นักองกวีก็ดาบซึ่งเป็นน้องขององค์พระนโรดมร่วมด้วยสนองได้ลัก
 ความรู้ความลับนี้ เนื้อความกล่าวตรงตัวการว่า นักองกวีก็ดาบรวมถวายบังคมเคารพบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปเขียนสภพระบิดา แล้วเกิดวิวาทกับองค์พระนโรดมด้วยเรื่องพระนโรดมมรดก
 นักองกวีก็ดาบไม่พอใจจึงพานักองกวีวิงหนีของหนีเข้ามาในแดนกรุงเทพฯ สนองได้จึงคุมพระรทเว
 เป็นคน) สนองได้จึงเป็นที่พระขานหาพระวิงกษัตริย์กับพระยาเก่าแห่งโยธา พระยาพระเขมร
 ๓๕ นาย ยกมาตั้งอยู่เมืองพนมเปญ เมืองภาคปะเอียบ องค์พระนโรดมและพระยาพระเขมรยกไป
 ไล่สู้รบกัน กองทัพพระยาเก่าแห่งโยธาแตก ราษฎรยกกำลังเข้าเวียดังในกองทัพ องค์พระนโรดม
 ไล่ตอยเข้าเมืองอุคงมีไชยภายหลังได้ความว่ากองทัพสนองได้และพระยาเก่าแห่งโยธาจะยกมาล้อม
 เมืองอุคงมีไชยอีก "องค์พระนโรดมเห็นจะอยู่เมืองอุคงมีไชยไม่ได้ ด้วยราษฎรไม่เต็มใจด้วย"
 โยธาผู้ถูกนำออกที่คานเสมาแขวงเมืองพระตะบอง โยธาให้พระยาราชวรานุเสถียรออกมารับรับเรือ แล
 ปรากฏว่าองค์พระนโรดมในไพร่แถวหัว สามารถเกลี้ยกล่อมพวกกบฏให้สงบลงได้

เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะแรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคาดการณ์
 ว่าเหตุที่เกิดขึ้นนั้นคงไม่รุนแรงถ้าได้ตัวนักองกวีเข้าเฝ้ามากรุงเทพฯ เหตุการณ์สงบลงแล้ว สภา
 หลังเมื่อสนองได้เกลี้ยกล่อมผู้คนใจมากขึ้น จึงมีตราบังคับออกไป เสด็จมาทรงองค์พระนโรดมจับสนอง
 ได้ จางวางมี นโนแก้วงไทย แต่ในคำเท็จจึงมีพระราชดำริแห่งกองทัพมาคุมจับที่พระตะบอง

เมื่อทรงพิจารณาว่า ภาวะราชของพวกกบฏและการฟื้นฟูของศรัทธาและนักองคศิริวงศ์
หนีมาอยู่ที่พระตะบองนั้นจะทำให้เขมรเมืองพระตะบองกระด้างกระเดื่องขึ้น จึงปรากฏในพระราช
หัตถ์เลขาถึงองค์พระนโรดมว่า

... พวกเมืองพระตะบองก็ทูลขอความช่วยเหลือ พวกพระบาทสมเด็จพระ
ชาธิปไตยราชหลวงซึ่งเป็นโอรสออกเฝ้าอยู่เมืองพระตะบองก็ขยับตัว พวก
เมืองพระตะบองก็คิดการ ไม่คล้องกับราชหลวงแบกทำโอบอกแจ้งความแก่
กรุงเขมรา แต่โดยลำพังพวกเมืองพระตะบอง เมื่อการเป็นดังนี้ ข้าพ
เจ้ามีความวิตกนัก.....

.....
การกบฏที่กรุงเขมรา จะแก่งก้องทำให้แผ่นดินก้ำกึ่งเป็นที่ป่าเถิง —
เกรงกลัวของพวกเขมรที่รู้ว่าขุนไพร่ลอบไปอยู่ที่เมือง พระตะบอง
แล้วส่งตัวทูลเกล้ากับศิริวงศ์เข้ามา แลกล่าวรบพวกเมืองพระตะบองเสีย
ให้คงอยู่ในการสำหรับเมืองพระตะบองโดยปรกคือข้าพเจ้าขอ ขอบ
ตัวรักษาไป....

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าองค์พระนโรดมจะเข้า
พระทัยว่าพระองค์สนับสนุนนักองคศิริวงศ์ ซึ่งอ้างว่าไปอยู่ที่เมืองพระตะบอง ไม่เรากกรุงเขมรา
จึงให้ชาหลวง คือ พระยาราชวรานุชิต พระอินทรเศษ จมื่นวิเศษนิมาน มาตั้งราชการที่พระตะบอง
ก่อน เมื่อได้มีโอบอกขอความช่วยเหลือจากองค์พระนโรดม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ จึงจัด
ให้เจ้าพระยามุนษิมณี คุณกำลังจำนวนหนึ่งไปพระตะบอง เพื่อเกลี้ยกล่อมพวกสนองโส และองค์
พระนโรดมซึ่งขณะนั้นมาตั้งอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของราชวงศ์พระบาทในเมือง
กำปอต พระองค์จึงส่งเรือปืน ๒ ลำมาช่วยรักษาเมือง

กำลังส่วนน้อยภายใต้ความควบคุมของเจ้าพระยามุนษิมณีก็โยกออกจากกรุงเขมรา เมื่อวันที่
ที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ไปยังพระตะบอง พร้อมกับคำสั่งให้เลยไปตั้งเมืองโพธิสัตว์ด้วยถ้าจำ
เป็น แต่ได้รับคำสั่งเด็ดขาดไม่ให้ทำให้เกิดสงครามกับเขมร ในกรณีนี้ทั้งสองฝ่ายต่างเรียกเรื่อง

ความช่วยเหลือจากไทย เพราะพวกกบฏอ้างว่ามีเชื้อเป็นปฏิปักษ์กับไทย จากคำประกาศ
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนประกาศนอกราชการ แลคงว่ากำลังของไทยที่ส่งมานั้น
มีไรมาตามคำสั่งขององคมนตรีในโรคมให้มาปราบพวกกบฏเลย

ที่จริงแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบอยู่ตลอดเวลาถึงสถานะ
ของประเทศไทยที่เป็นตัวกลางของทั้งสองฝ่าย "...เจ้าและพระยาพระเชมรทั้งสองพวกนี้ คาง
คนต่างวากลาว่าโทษกันและวากลาว่าอนนอมเจ้ามา ขอโทษกรุงเทพฯ เป็นที่พึ่ง ทั้งสองข้างไม่ไป
หาที่พึ่งอื่น ทั้งสองฝ่ายไม่ใคร่คิดแข่งกระต้างกระเคื่องอันใดของกรุงเขมรมหานคร..."

ที่ไทยระวังมากในการดำเนินนโยบายเรื่องนี้เพราะถนัดองคมนตรีในโรคมจะขอความช่วยเหลือ
จากไทยนั้น ได้ขอความช่วยเหลือไปยังนายพลฝรั่งเศสที่โรมันแล้ว แคนนายพลปฏิเสธโดย
พิจารณาว่าเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นสงครามกลางเมือง คอมาก็มีข่าวคำโงมาถึงกรุงเทพฯ ว่าฝรั่งเศส
โคลงเรือมันไปที่อยู่คงมีใบตามคำร้องขอของมิชชันนารี ผู้บังคับการเรือโคแฉงแก่เจ้าหน่าที่เชมรว่า
เขาถูกส่งมาเพื่อป้องกันมิชชันนารีฝรั่งเศสและคนพื้นเมืองที่นับถือคริสตศาสนา การกระทำดังกล่าว
นั้นเท่ากับเป็นการแทรกแซงของฝรั่งเศส เพราะวาระนั้นเมืองที่นับถือศาสนาคริสต์ไม่ใช่คนในบังคับ
ฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแลคงพระวิฤกในเรื่องนี้ว่า

...แต่ครั้งนี้ได้ยินว่าพวกฝรั่งเศสยกดีไมมาอยู่ที่เมืองอุคงมีไซม เขาจะว่า
กระไรก็ยังไม่รู้ ครั้นจะโทษของหัวรบใจมออกไป ก็กลัวจะมีเหตุหม
เถียงเป็นที่เราใจผิดกัน แลการที่เมืองอุคงมีไซมนั้นอย่างไรก็ไมทราบ
ถนัด จะคิดการจัดการไปก็ไมชอบ ถึงกระนั้นก็ได้ให้พระยาหรือไกร -
เกรียงหา คุณกองทัพออมมาที่เมืองพระคะนองวังราชการคู่ใหญ่ แล การ
จะเดินปรออย่างไรบ้านเมืองอำนาจน้อยมากถัดวันกับอำนาจใหญ่ ไม่ใ้พูด
จากนี้ให้เขาใจก่อนจะทำให้ไปกลัวผิด ๆ ชมม ๆ ต้องวังรอตั้งราชการให้
แน่แก่ใจก่อนจึงใ้ไ้วังรอมมา...

ในเวลาเดียวกันนี้เขาก็กับชาวต่างประเทศที่ไทยต้องเผชิญ คือ กองเรือฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ
ขอไปทำสัญญากับเมืองเชมร ซึ่งกำลังมีเหตุวุ่นวายภายใน งานพระคขององคมนตรีในโรคมก็ยังไม่ใ้จัด

การและการแต่งตั้งเจ้าเมืองเขมรใหม่ก็ยังไม่ได้กระทำ องค์พระนโรดมเป็นเพียงผู้รักษาการอยู่
เมื่อพิจารณาถึงกษัตริย์จะได้เป็นกษัตริย์เขมรแล้ว องค์พระนริราชคในกรมแก้วท้าวควรจะได้เป็น
เพราะสามารถเจรจาปรองดองกับพวกกบฏได้ ในขณะที่องค์พระนโรดมหนีมาอยู่พระตะบอง แต่
ไทยก็เลือกองค์พระนโรดมตามที่เราทราบมาจนบัดนี้และนำมาว่าเป็นบุคคลที่ไทยควรเพิกเฉยมากกว่า
ผู้อื่น แม้ว่าจะไม่เป็นที่รักใคร่ของประชาชนก็ตาม และเสนาบดีก็ให้ความเห็นในที่ประชุมว่า

... องค์พระนโรดมเป็นบุตรผู้ใหญ่ แต่ราษฎรไม่รักใคร่เป็นอันใดคงอยู่
องค์นริราชคในบุญของเป็นคนซื่อ ๆ ราษฎรก็รักใคร่จะตั้งองค์ขึ้น เป็น
เจ้าแผ่นดิน ก็คงเก็บตัวไว้เสียที่กรุงเทพมหานคร จะหนีอยู่ด้วยไม่ได้
... ถ้าจะตั้งองค์นริราชคในบุญของขึ้นก็จะไม่สู้พระ เสด็จพระศุภคด้วย
ดีอาราษฎ์ ราษฎรไม่รักใคร่ตัวจริงใดเป็นเจ้าแผ่นดินกับพระเจ้า จะจับกุมเกล้า
เลี้ยงองค์พระนโรดมที่ขึ้น เห็นจะสู้พระ เสด็จพระศุภคมาก ด้วยไม่มีผู้ใด
นับถือองค์หนึ่งเข้ามาถึงพระบารมีก่ล้มใดเป็นเจ้าเมืองออกไป ก็จะคิด
ตั้งพระ เสด็จพระศุภคเป็นอันมาก คิดว่าตั้งองค์นริราชคในกรมแก้วท้าว..

เมื่อเหตุการณ์อันแปรไปรวมทั้งการที่ฝรั่งเศสแสดงความปรารถนาจะมีอำนาจในเขมร
อย่างแท้จริง ไทยจึงต้องเลือกข้างใดข้างหนึ่งเพื่อแสดงสิทธิการเป็นเจ้าอธิราชเหนือเขมรให้ปรากฏ
ไว้แก่กษัตริย์ของทวีปอาณานิคมของทวีปยุโรปในกรุงเทพฯ แล้วดำเนินการเป็นขั้น ๆ ดังนี้

ก. คุณเขมรส่วนที่อยู่ในความปกครองของไทยโดยตรง คือ เสด็จมาราญ พระตะบอง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงมีความหวังไปในเขมรส่วนนี้มาก เคยดำริที่จะโยก
ทัพเรือออกไปตั้งอยู่ที่กำปอต มีข้อความในจดหมายเหตุนั้นว่า

... หนังสือสมเด็จกรมพระนครสวรรค์ฯ แยกไปจากเมืองเขมรก็ได้
เห็นว่าเพราะองค์พระนโรดมที่ก่อกองการเป็นเหตุก่อน ก็ครั้งนี้รู้ว่าองค์พระ
นโรดมกับพระเจ้าเขมรซึ่งไม่เป็นที่ชอบใจเข้ามาเสียแล้ว จึงถลำ
เข้ามาเมืองเขมรเอง ก็เมื่อมันมาหาทานก็ควรจะพูดการเป็น-
กลางอยู่ก่อน แล้วจึงยื่นเงื่อนไขให้ยอมเข้ามาในกรุงเทพฯ จะได้

ไล่เสียงเดียดก้องมโหรีตาม ถิ่นท่าความประสงคฺสุดนี้ใหม่แล้ว ไช้
ไปการก็อื้ออึง แรกพวกนั้นก็คงจะถลึงกลายเป็นพวกลูกตาม ก็เมื่อมันลูก
ตามมากหนักเราแล้วถึง เขมรพระตะบอง เสียมราชของเรา มันก็เป็น
เขมรเหมือนกัน ท่านไปกับคนพันเศษสองพัน จะตั้งอยู่ที่เมืองพระตะ
บองได้ๆ เมื่อท่านยังไม่ออกไปเมืองศรีวิชัยยังอยู่ที่เมืองพระตะบอง
พระยาอุชิตก็ตกใจกลางก็มางกลางวันบ้างบอบๆ สืบตามเราดูเด็ก
ก็จะรู้

ยัดนั้นเองกับท่านเสนาบดีก็คิดว่าจะยกทัพให้ ออกไปทางเรือตั้ง
อยู่ที่เมืองกำปงจก จะให้กรมหมื่นวิเศษนารถนิการเป็นแม่ทัพออกไป ถัด
องค์พระนโรดมเข้ามาในกรุงเทพฯ แล้ว จะหาไปส่งทางเมืองกำปงจก
จะให้น้ำขึ้นไปจนถึงเมืองอุคงมีไชย เมื่อกองทัพใหญ่ไปทางกำปงจกแล้ว
ท่านจะอยู่เมืองพระตะบองๆ จะเห็นคองลงไปก็เห็นจะได้....

ต่อมาเมื่อองค์พระนโรดมหนีมาถึงกรุงเทพฯ ไช้เห็นเหตุการณ์ไม่เหลือสติปัญญา
จึงไปรักให้แก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอเป็นแม่ทัพกับพระยาราชวรานุกูล เจ้ามณฑลศรีวิชัย คุณพระ
พลกองทัพอุคงจก กับหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ออกองค์พระนโรดมไปตั้งราชการอยู่ที่กำปงจก ถัด
ราชการเขมรเรียบร้อยแล้วให้กองทัพอำกับองค์พระนโรดมไปอยู่คงมีไชย

ทุกครั้งที่เกิดกบฏขึ้นในเขมร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ จะตั้งระวาง
เขมรส่วนนี้เป็นพิเศษ เมื่อครั้งที่เกิดกบฏเขมรชื่อยี่สิบเก้า ตั้งตัวเป็นบุตรเจ้าโพสคามะ ซึ่งยกกองทัพตี
ดวงเข้ามาถึงเมืองกระพงสวาย เมืองโพสคามะใกล้เขมรแดนเมืองพระตะบอง เสียมราช พระองค์
ทรงปรารภว่า "เกลือกจะเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราช ที่เป็นเหตุเบาใจเบาจะไปเจ้าเกลียด
กตมความบุตรเจ้าโพสคามะ"

ท้ายที่สุดก็มีความคิดจะย้ายเมืองหลวงของเขมรมาอยู่ที่โพสคามะ โดยมีรับสั่งเป็นเชิง
ถามว่า "...อนึ่ง ท่านจงคำนึงถากอนาคคฺ ถ้าจะย้ายมาอยู่เมืองมาคังเมืองหลวงเดิมที่เมือง
โพสคามะให้เกิดเมืองมัทมของเขาระ } ฤาไม่..."

อาจกล่าวได้ว่าไทยระวังแอมรส่วนที่เป็นเสียมราฐ ระยะเวลาของอยู่เสมอ เพราะถือว่า
ถึงอย่างไรก็เป็นถิ่นแดนของชนเขมร เริ่มได้จากระยะเวลาคำพิพากษาเรื่องเมืองแอมรว่า

... ถึงจะไว้ทะเลเขตแดนเขมรเมืองระยะเวลาของ เมืองนรเสียมราฐ
ให้ยกออกไปช่วย ก็จะไม่วางระยะเวลาขยับไม้ได้ถึงเวลานั้นเป็นเมือง
ชั้นกรุงเทพฯ ที่เกิดข ไม่ได้สิ้นเมืองอุทงมีไชย ก็เป็นเขมรด้วยกัน
เมื่อไปแล้วไม่ว่าจะ แลเห็นนั้นชวน ไปตามความรักชวนแลเกลี้ยกล่อม
จะรวมชนกันผูกแตกแยกย้ายไปเฝ้าข้างไหน เจ้าข้างนั้นก็พระมาโจ
ของเขมรเวลานั้นไม้ได้..... ๑๕๓

ในท้ายที่สุดก็เปลี่ยนตัวแม่ทัพใหญ่ เพื่อหลุมตอานการได้ คือพระยาราชนรานุญ แต่
โดยเหตุที่การรุกรานครั้งนี้เกิดเพราะเวลาที่มีความไม่พอใจในระเนโรคม ระยะเวลาเดิมเกิดระจอน
เกล้าเราอยู่หัว จึงทรงระวิคกว่าเวลานี้ยังมีความปรารถนาที่จะกำจัดระเนโรคมอยู่ การที่ไทยจะ
เลิกทัพโดยยกทัพมานั้นยังไว้ใจไมได้ ของระเนโรคมก็ยังระวางไสอยู่ เมื่อเกิดศึกใจกับระ
ยาสวรรคโลกและพระยามนตรีพิทักษ์ จึงองค์ระเนโรคมท้าวหาญทวดเกล้ากับ ลักขณายาญ
ราชและสนองไส องค์ระเนโรคมจึงมีเมอบอกแจ้งว่าจะยกเมืองโกลีตี้วและกระพงสวายไป ถ้า
ระยะเวลาเดิมเกิดระ เราอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ของระราชประสงค์ แลพระองค์ไม่ทรงรับไว้ ครั้น
ต่อมาภายหลังไทยทำสัญญากับเขมรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ ข้อ ๑๑ ของสัญญานั้นกำหนดสิทธิ์ของไทย
เหนือเมืองทั้งสองนี้

๒. ระวังการแทรกแซงของต่างประเทศ โดยถือปราชญ์พราหมณ์พวกหนึ่งให้รับมอบ
ก่อนที่ฝรั่งเศสกับญวนเลิกรบกัน "...ก่อนภายหลังฝรั่งเศสกับญวนเลิกการรบ จะแบ่งที่เขตแดน
บ้านเมืองกันประการใด จะให้สิทธิ์เจ้าใหญ่ครองการ จะไม้ได้เป็นหวางหนาระวังแล้ง..." ๑๕๔

เหตุการณ์จากภายในถูกนำมาตลอดเวลานานนี้ ทิวทัศน์ของเขมรในรัชกาล มี
อาสาชวา, โกล่าบอ, และอายุลัก เมื่อฝรั่งเศสต้องการคำสัญญาจากเขมร ฝรั่งเศสกับในเหตุ
การนี้ให้เป็นประโยชน์กับตน ทาสเกลโนกงสุลฝรั่งเศสประกาศว่าหน้าที่ของไทยคือ ให้พยายาม
ระงับการยกทัพในเขมรให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งฝรั่งเศสยังชี้ว่าจะแบ่งถึงเวลานายเขมร

คนทั้งคนโลกก็ได้ไปเป็นกวีด้วย ถ้าหากไทยยังไม่แบ่งตั้งจนเวลาเมื่อฝรั่งทะเลาะทำสัญญา ๑๕๗

เมื่อไทยปราบปราม ลมของโศกพิศวงก็เข้าไปในเขตฝรั่งเศษ โยนการปฏิวัติ
ไม่ยอมส่งตัวให้เชลย พวกคนฝรั่งไทยซึ่งได้เข้าไปใน ไทรนิน (Trainin) เขตของฝรั่งเศสใน
ฝรั่งเศสห้ามไปคบหาจับ แต่มีข่าวก่อนว่าพวกนี้จะถูกปลดปล่อยและเข้ามาขอความคุ้มครอง ๑๕๘

ตามความเป็นจริงฝรั่งเศสก็ให้ทางเข้า พวกคนเร่ร่อนไม่จริง ๆ เห็นได้จากรด
หมายของเคอ ลาเกอร์ ถึงนายพลผู้สำเร็จราชการสยามได้ ลงวันที่ ๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๘

... พระเจ้าแผ่นดิน (นโปเลียน) ทรงเป็นห่วงกังวลมาก เพราะว่า
อันตรายของพระองค์ คือ เสรีวิวัฒนาการนี้ไป เขากล่าวกันว่านี่ออกมา
จากกรุงปารีส ถ้าหากที่ว่าเป็นความจริง พระองค์เชื่อว่าการณ์ครั้งนี้
นี้ไม่ไกลเกินกว่าจะมีความนิยมชมชอบอย่างลับ ๆ จากรัฐบาลไทย ข้าพระเจ้า
ทรงหวังว่าพวกขุนนางไทยก็มากในการกระทำดังกล่าว เสรีวิวัฒนาการ
อยู่ที่ต้นของโศกพิศวง พวกนี้พวกเป็นจำนวนมากในนครวิค กวาระง -
สวาม และบารอนม ข้าพระเจ้าสนใจในความจริงดังกล่าวนั้น ในเอกสาร
เหล่านี้ ข้าพระเจ้าเชื่อว่าเขาจะส่งกองการกบฏขึ้นอย่างเปิดเผยหรือ
ไม่ก็อย่างแอบแฝง การปรากฏตัวของเขาจะทำให้เกิดการ วุ่นวาย
อย่างมาก

... ข้าพระเจ้าได้กล่าวแก่พระเจ้าแผ่นดินและ เมอริเออร์บิชอปที่เชื่อว่าถ้า
ข้าพเจ้าได้เห็นความจริง และโดยเฉาะอย่างยิ่งถ้ามีกบฏจริงในสยามว่า
เสรีวิวัฒนาการทุกตัวในสยามแล้ว ข้าพระเจ้าจะแนะนำพวกเขาให้เข้มแข็ง
ให้สามารถปราบลงเหล่าไทยในสยามและด้วยวิธีการที่เร็วที่สุดด้วย ๑๕๘

อย่างไรก็ดีการจดจำภายในของเขมรก็เป็นโอกาสที่ฝรั่งจะพยายาม
ชิงใจจีนมากขึ้น จนในที่สุดก็เห็นแก่ที่ไทยดีว่าเป็นประเทศอารของไทยของเดิม แล้ว
เป็นครั้งแรก ก็คือ เขมร